

Received-Makale Geliş Tarihi 28.11.2024
Published-Yayınlanma Tarihi 31.12.2024
Volume-Cilt (Issue-Sayı), ss/pp 11(114), 2846-2869

Research Article /Araştırma Makalesi
10.5281/zenodo.14585165

Öğr. Gör. Fatih Kancınar

<https://orcid.org/0000-0002-9329-3281>
Atatürk Üniversitesi, Hınıs Meslek Yüksekokulu, Erzurum/TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/03je5c526>

Doç.Dr. Halil İbrahim Özk

<https://orcid.org/0000-0002-6427-6335>
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Van/ TÜRKİYE
ROR Id: <https://ror.org/041jzyp61>

Dr. Volkan Tayız

<https://orcid.org/0000-0003-2736-3322>
Milli Eğitim Bakanlığı, Van/ TÜRKİYE

Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Başlıca Stres Kaynakları

Primary Sources of Stress for Parents of Children with Special Needs

ÖZET

Özel gereksinimleri olan bireylerin, buldukları toplumda bağımsız bir birey olarak yaşayabilmelerini sağlamak, iletişim becerilerini geliştirmek ve gereksinimlerini bağımsız olarak karşılayabilmeleri adına özel eğitim hizmetlerinden yararlanmaları sağlanır. Her ne kadar bu bireylerin bir kısmı özel eğitim hizmetlerinden yararlı olsalar da birçok engel durumundan dolayı tamamen bağımsız hareket edemez ya da kararlarını alıp gerçekleştirmeye yönelik girişimlerini bağımsız bir şekilde yapamazlar. Bu noktada bu bireylerin en büyük destekçilerinin ebeveynleri oldukları düşünülmektedir. Ebeveynler, bu süreçte çocuklarına her türlü desteği sağlamaya çalışırken, çocuklarının buldukları ortamlarda ki statüleri, toplumdaki fertlerin özel gereksinimli çocuğa olan bakış açıları, çocuklarının eğitim durumları ve özel eğitim ve normal eğitim kurumlarında çocuklarının almış olduğu eğitimin çocuğun gereksinimlerini karşılayıp karşılayamadığı, çocuklarının kendilerine bağımlı oluşlarının yaşamları üzerindeki etkisi gibi birçok konu hakkında merak ve endişe içerisinde olabilmektedirler. Bu çalışmanın amacı; özel eğitim gereksinimli çocuğa sahip olan ebeveynlerin, bu çocuklarının yaşamlarına ilişkin stres kaynaklarını ortaya çıkarmaktır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden tarama modeli kullanılarak yapılmıştır. Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğa sahip 40 ebeveynle yüz yüze görüşme ve telefon görüşmeleri yapılarak çalışma verileri toplanmıştır. Toplanan veriler tema ve alt temalar oluşturularak analiz edilmiştir. Ebeveynlerde, çocuklarına toplumsal ve bireysel bakış açılarının, çocukların eğitim durumlarının, gelecek kaygısının stres kaynağı olarak görüldüğü bulgularda öne çıkmıştır. Bulgular, tartışma bölümünde alanyazınla tartışılarak özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarının özel gereksinimlerine ilişkin başlıca stres kaynakları konusu detaylı olarak ele alınarak, özel gereksinimli bireylerin varlığı hususunda toplumsal farkındalık çalışmalarının artırılması ve sosyal yardımların çeşitlendirilmesi gibi önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Özel gereksinimli, ebeveyn, stres kaynakları

ABSTRACT

The aim of this study is to identify the stressors related to the lives of parents with children who have special education needs. Special education services are provided to enable individuals with special needs to live independently within their communities, improve their communication skills, and meet their needs independently. However, despite benefiting from special education services, many of these individuals cannot act completely independently or make and implement decisions due to their disabilities. At this point, the greatest supporters of these individuals are their parents. While parents try to provide every kind of support to their children during this process, they may have concerns and questions about various issues, such as their children's status in the environments they live in, society's perspective toward their child with special needs, their children's educational situation, whether the education provided meets their child's needs, and the impact of their children's dependence on their own lives. These uncertainties are thought to contribute to stress among parents. This study aims to uncover the sources of stress experienced by parents of children with special needs. The research was conducted using the survey model, one of the qualitative research methods. Data were collected through interviews with 40 parents of children with special needs. The collected data were analyzed by identifying themes and sub-themes. The findings highlight that societal and individual perspectives on the child with special needs, the child's educational status, and concerns about the future are perceived as major sources of stress for parents. In the discussion section, these findings are examined in light of the existing literature, providing a detailed analysis of the primary stressors faced by parents of children with special needs. Recommendations are made to increase societal awareness regarding the presence of individuals with special needs and to diversify social support mechanisms.

Keywords: Special needs, parent, sources of stress

1. GİRİŞ

Hayatın normal düzeni içerisinde evli çiftlerin çocuk sahibi olacaklarını öğrenmeleri, onlara mutluluk veren bir durumdur (Sivrikaya & Çiftçi Tekinarslan, 2013). Eşlerin, çocukları olmadan önce aralarındaki ikili ilişki, çocuğun gelmesiyle birlikte farklı bir boyut kazanır (Özsoy ve diğerleri, 2006). Genellikle beklenen, çocuğun normal gelişime sahip olarak dünyaya gelmesidir (Aksaz, 1990; Kaytez ve diğerleri, 2015; Kırca, 2002; Özsoy ve diğerleri, 2006). Ancak bazen, doğum öncesi ve doğum anında meydana gelen sebeplerle çocuk dünyaya bir veya birden fazla engele sahip olarak gelebilmektedir. Doğum öncesi ve doğum anına ait engelliliği oluşturan sebeplere bakıldığında; kalıtsal nedenler, Rh uyumsuzluğu, annenin hamilelikte; radyasyona maruz kalması, yaşadığı travmalar, yetersiz beslenmesi, uyuşturucu veya alkol kullanımı vs. nedenler doğum öncesi nedenleri oluştururken, doğum anında kordonun bebeğin boğazına dolanması, beyne oksijen gitmemesi vs. nedenlerde doğum anına ait engellilik sebepleri olarak ele alınabilir (Ataman, 2011, Foglia & Nielson, 2024). Ayrıca doğum sonrası yaşanabilecek kazalar, beyin fonksiyonlarına zarar verecek derecede yaşanan hastalıklar gibi durumlarda engelliliği meydana getiren doğum sonrası nedenlerdir. Bu durumla karşılaşan anne ve babalar, kendilerini hazırladıkları annelik babalık rol görevlerinin zorlaştığını düşünebilmektedirler (Kaytez ve diğerleri, 2015, Ndjapa-Ndamkou ve diğerleri, 2023).

Bireylerin ilk etkileştiği ve ilk öğrenmelerinin gerçekleştiği yer olan ailenin bireyin eğitiminde çok önemli bir yeri bulunmaktadır (Atiles ve diğerleri, 2021; Cavkaytar, 1999; Tavil, 2005; Tavil & Karasu, 2013; Varol, 1996; Vuran, 1997). Bireyin bedensel ve zihinsel işlevselliğindeki yetersizlik, hareketlerini farklılaştırmaktadır. Bu durum bireylerde farklı gereksinimlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır (Güzeloğlu, 2019). Özel gereksinimli bireylerde var olan bireysel farklılıkların gelişimlerdeki gecikmede etkilidir. Bu gecikmelerin ortaya çıkardıklarını azaltma veya tolere etme de ebeveynlere büyük görev düşmektedir (İlhan, 2017; MEB Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği). Çocuğu özel gereksinimli olan ebeveynler eğitim, bakım, sağlık, topluma uyum ve çocuğun ileriki yaşamlarında karşılaşılabilecekleri güçlüklerle ilişkin kaygı taşıyabilmektedirler (Birkan, 2002). Bu durumla mücadele kapsamında aile fertlerinin tümünün yer alabileceği günlük aktivitelerde özel gereksinimli aile ferdinin de yer alabilmesi için belirli uyarlamalar yaparak bir nevi eğitimci görevi üstlenmektedir (Birkan, 2002; Sivrikaya ve diğerleri, 2013). Özel gereksinimli bireylere sahip ebeveynlerin çocuklarına bu kapsamda destek sunmaları (etkinlik uyarlamaları, psikomotor becerileri, dil konuşma becerileri, sosyalleşme becerileri öz bakım becerileri vs.) ve gelişimlerini bilinçli bir şekilde destekleyebilmeleri için gerekli olan eğitimleri alma sorumlulukları bulunmaktadır (Ulutaşdemir, 2007). Ebeveynler sosyal ilişkilerini de özel gereksinimi olan çocuklarını dikkate alarak oluşturmak, dizayn etmek sorumluluğundadırlar (Daşbaşı, 2013). Aile öz yeterliliğinin özel gereksinimli çocukların ihtiyaçlarını karşılayacak seviye de olup olmaması durumlarına göre, ebeveynlerin gereklilik durumunda bu seviyenin yükseltilmesi yönünde yapılan eğitim ve çalışmalara katılma sorumluluğu bulunmaktadır (Telef, 2013). Bu anlamda normal gelişim gösteren çocukların gereksinimleri ile özel gereksinimi olan çocukların gereksinimleri başlık olarak ele alındığında benzer gibi görülse de özel gereksinimi olan çocuklar bu ihtiyaçları karşılanırken birine bağımlı oldukları düşünüldüğünde ve bu gereksinimlerinin fazlasıyla olması yönüyle değerlendirildiğinde anne babalar üzerinde oluşan sorumluluğun ne kadar farklı olduğu daha iyi bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bu gereksinimler; sevmeye ve sevilme, güvenme, güvenilme ve kendine güvenme, toplumsallaşma, eğitim, ekonomik, kendini iyi hissedebileceği etkinliklerde bulunma, gündelik yaşam içerisinde bakımıyla ilgili ihtiyaçlar olarak sıralanabilir (Cavkaytar, 2010; Turnbull ve Turnbull, 1997; Yazıcı & Durmuşoğlu, 2017). Özel gereksinimli çocuğa sahip olan ebeveynlere, normal çocuğa sahip olan ebeveynlere kıyasla daha fazla görev düştüğü söylenebilir (Armstrong, 2020).

Özel gereksinimi olan bireylerin gelişim sürecinde yaşadıkları güçlükler, sağlık problemleri, ebeveynlere bağımlı oluşları, ebeveynlerde çocuklarının geleceğine ilişkin merakları, gerekli olan finansmanın eksikliği annelik babalık sorumluluklarını artırarak onları olumsuz etkileyebilir (Çolak ve Kahriman 2023; Güzeloğlu, 2019; Özşenol ve diğerleri, 2002). Engeli olan bireyle yaşamda ve onun bakımında ebeveynlerde duygusal, bedensel, toplumsal ve maddi olarak kendilerine yüklenme durumları oluşabilmektedir (Gülaldı, 2010; Güneysucu, 2010; Özbay & Aydoğan, 2013). Özel gereksinimli olan çocukların normal gelişim gösteren çocuklara kıyasla topluma uyum sürecinde daha özel bakım, beslenme ve eğitiminden dolayı fazla ekonomik gidere ihtiyaç duyulmaktadır. Gerekli maddi imkâna sahip olmayan aileler bu süreci daha ağır hissetmektedir (Ersoy & Çürük, 2009; Kaytez ve diğerleri, 2015). Gelişimi normal olan çocuklar büyüdükçe bağımsızlaşabilmektelerken, bazı özel gereksinimli çocuklar büyüdükçe bakımları ve ihtiyaçları için daha fazla bağımlı olma, ebeveynlerin de bu sırada yaşlarının artması ve harçayabilecekleri enerji miktarında azalma durumu sebebiyle, ebeveynler çalışma ve yaşam durumlarında değişikliğe gitmeleri durumu ortaya çıkabilmektedir ve bu durumda ebeveynlerin kötü hissetmelerine neden oluşturabilmektedir (Kaya & Yöndem, 2020). Ebeveynlerin özel gereksinimiyle ilgili bilgi sahibi olmamaları ebeveynlerin rol çatışmaları

yaşayabilmelerine sebep olabilmektedir. Bu durum eşlerin birbirleriyle olan ilişkilerini zedeleyebilmektedir (Almulla ve diğerleri, 2023; Özokçu & Canpolat, 2013). Özel gereksinimli çocuğunun ihtiyaçlarını karşılarken harcadığı zamandan dolayı kendilerine zaman ayıramadıklarından kaynaklı ebeveynler sosyal aktivitelere katılamayabilmekte ve bu durumda toplumla olan sosyal bağlarında zayıflık oluşturabilmektedir. Sosyal çevreyle etkileşimin azalması ebeveynlerde olumsuz etkiye sahip olabilmektedir (Usmonovich & Temirpulatovich, 2023; Sivrikaya & Çiftçi Tekinarıslan, 2013). Bu durum ebeveynlerin ve ailenin sosyal gelişiminin çocuğun gelişimiyle paralel olarak yavaşlamasına sebep olabilmektedir (Sarı, 2007). Özel gereksinimli bireyin aileye katılmasıyla ebeveynlerin geçmişteki yaşantılarını artık değişmesi gerekliliği ebeveynlerde olumsuz duygular oluşturabilmektedir (Karaman, 2018; Özşenol ve diğerleri, 2003). Özel gereksinimli çocuğun engeline ilişkin ebeveynlerin bilgi sahibi olmamaları, çocuklarına gerekli desteği sağlayamadıklarını düşünmelerine sebebiyet oluşturacağından ebeveynlerde olumsuz duygular oluşmasına neden olabilmektedir (Çetingiz ve diğerleri, 2018). Özel gereksinimli bireyin engel seviyesi ne olursa olsun aile düzeninde farklılaşmalara ve aile fertlerinde psikolojik ve sosyal anormalliklere yol açarak ailenin sağlıklı bir yapıya dönüşmesine sebep olabilmektedir. Yaşanabilecek bu durum ebeveynlerde suçluluk duygusu oluşturabilmekte ve düşük benlik saygısının oluşmasına sebep olabilmektedir. Bunun yanı sıra engelli aile ferдинin gereksinimlerini karşılamada harcanacak vakit, sarf edilecek bedensel efor ve oluşacak ekonomik giderler anne-babalarda olumsuz duygu durumuna neden olabilmektedir (Canarlıslan & Ahmetoğlu, 2015; Fırat, 2016; Şimşek Aybar, 2014; Tavil & Karasu, 2013). Özellikle, spina bifida, serebral palsi, otizm ve ağır düzeyde zihinsel yetersizliğe sahip özel gereksinimli bireylere sahip ebeveynler çocuklarının öz bakım ihtiyaçlarını gidermeye daha fazla zaman, bedensel güç ve finansal gider harcamalarının artması durumuyla karşı karşıya kalmaktadırlar (Avşaroğlu ve diğerleri, 2018; Güneysucu, 2010). Ebeveynlerde oluşan bu olumsuz etkilerin onlarda stres oluşturabileceği düşünülmektedir.

Alan yazına bakıldığında stres üzerine yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Ancak stres üzerinde görüş birliğine varılmış bir tanımlama bulunmamaktadır. Stresi nerdeyse herkesin yaşadığı bir durum olmasına rağmen tanımlanması ve ölçülmesi zor bir kavramdır (Gadzella, 1991; Yılmaz, 2024). Yaşanan sağlık problemlerinin en önemli sebeplerinden olan stres (Kinman & Jones, 2003) için farklı tanımlamalar getirilmiştir. Bu tanımlara bakıldığında stres; bireyde tepki oluşmasına sebep olabilecek çevresel uyarıcılara bireyin gösterdiği tepki olarak tanımlanmaktadır (Güçlü, 2001; Selye, 1956; Turan, 2009; Receptoğlu & Receptoğlu, 2022). Mc Grath' e göre (1976) stres; organizmanın bulunduğu çevrede oluşan taleplere karşın organizma da bulunan kaynakların yeterli ya da dengeli olmaması sonucu ortaya çıkar (Akt. Jones, Bright, Clow, 2001). Başka bir tanımlama da stres; bireyin içinde bulunduğu fiziksel ortam ve toplumsal çevreden kaynaklı olumsuz koşullardan dolayı bireyin bedensel ve psikolojik sınırlarını aşarak sarf ettiği çabadır (Cüceloğlu, 2000). Baltaş ve Baltaş'a göre (2012) stres; insanın fiziksel ve toplumsal ortamdaki kaynaklı olumsuz şartlar nedeniyle, bedensel ve ruhsal sınırlarını aşarak gösterdiği çabadır. Lazarus ve Folkman' a göre (1984) stres; bireyin çevreyle olan etkileşiminde, iyilik halinin zorlandığı durumlar olarak belirtilmiştir. Defrank ve İvancevich (1998) stresi; kişiye sorumluluk getiren değişiklikler neticesinde insanlar arası farklılıkları azaltan uyum tepkisi olarak tanımlamıştır. Yurtsever' e göre (2009) stres, canlının içsel ve dışsal yaşam ve deneyimlerinden kaynaklandığı gibi, çevresiyle kurduğu ilişkilerden de kaynaklanabilir. Bu tanımdan hareketle stres durumunu iç ve dış stres olarak ayırmak gerekirse; engelli bireyin aile içi etkinliklere aktif olarak katılamaması, sosyal etkileşiminin az olması, sürekli ihtiyaçlarının olması iç stres kaynaklarını, ekonomik giderlerinin fazla olması ve ailenin bunu karşılayamaması, engeli olan bireye yönelik toplumun olumsuz bakış açıları, engelli bireyi toplumdan soyutlamalar da dış stres kaynağını oluşturmaktadır (Koçhan, 2019). Selye (1956) stresi, iyi-kötü-yetersiz-fazla olmak üzere 4 gruba ayırmıştır ve bireyin amacının iyi stresi yüksek seviyede, kötü stresi düşük seviyede tutmak olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra fazla stres ile yetersiz stresi de dengede tutmak gerektiğini bildirmiştir (Akt. Bardavit, 2007). Tüm bu tanımlamalardan hareketle insan için stres; iç ve dış kaynaklara bağlı olarak bireyden bireye algılayıp kabullenme durumlarına bağlı olarak değişik tepkilerin oluşabileceği ve baş edilmediğinde çeşitli fizyolojik rahatsızlıklara ve ruhsal problemlere yol açabilecek, olması gereken düzeyde bulunmasının da kişinin enerjisini kontrollü kullanmasını sağlayabilecek kavram olarak değerlendirilmektedir.

Alan yazında ebeveyn stresi ise ebeveynliğin sorumluluk ve gerekliliklerine karşı verilen olumsuz tepki olarak tanımlanmıştır (Abidin & Brunner, 1995; Dardas & Ahmad, 2014; İlhan, 2017; İşleyici, 2024). Başka bir tanımda ebeveyn stresi; ailenin farklı bir durumla karşılaşması sonucu ebeveynlerin ruhsal olarak dengelerinin bozulması olarak ele alınmıştır (Sarıkaya, 2011; Tok 2021). Ailenin dengeyi sağlayamaması durumunda rol çatışmaları, gereksinimlerin giderilememesi, stres kaynağının güçlenmesi gibi durumlar ortaya çıkabilmektedir. Aileye katılan özel gereksinimli çocukta farklı bir durum olarak algılanabilmektedir. Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynler, her ebeveynin karşılaştığı sorunların yanı sıra çocuklarının özel ihtiyaçları sebebiyle ek stres kaynakları bulunmaktadır (Gallgher ve diğerleri, 1983). Bu ebeveynler diğer

ebeveynlerin üstlenmediği birçok sorumluluğu üstlenmek durumunda kalmaktadırlar (Küçüker, 1997). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşamları üzerinde, kendilerine ayıracak zaman bulamama, bu sebeple toplumdaki uzaklaşma, sürekli olarak çalışma durumlarının çok büyük etkisi bulunmaktadır (Cin & Kılıç, 2017; Hochman ve diğerleri, 2022; Zucman,1982).Ebeveynlerin çocuklarının özel gereksinimlerine ilişkin stres durumlarının şiddeti üzerinde; çocuğun yaşı, engel ya da yetersizlik türü ve derecesi, ebeveynlerin durumu nasıl algılayıp anlamlandırdıkları, engel ya da yetersizliğin tedavi ya da rehabilitasyona tepkisi, ebeveynlerin bu durumla baş etme stratejileri, çocukların özel gereksinimli olmalarına istinaden ihtiyaçları belirlemektedir (Dyson, 1993; Floyd & Gallagher, 1997; Friedrich, Ren ve diğerleri, 2020; Wiltner & Cohen,1985). Özel gereksinimli çocuklara sahip ebeveynlerin çocuklarındaki özel gereksinimlere ilişkin stres kaynakları nelerdir? sorusu çalışmamızın problem cümlesi olmuştur. Ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarının gereksinimlerini karşılarken ya da karşılamaya çalışırken yaşadıkları stres durumlarının başlıca kaynağı olarak neleri gördükleri araştırmanın ortaya çıkarmak istediği sonuçtur.

Alan yazında özel gereksinimli çocuklarla ilgili yapılan çalışmaların birçoğu zihinsel engelli, otistik çocuklar ya da özel eğitim alan çocuklarla yapılmıştır. Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerle yapılan çalışmalar sayıca az olmakla birlikte bulunmaktadır. Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerle yapılan çalışmalarda; genel olarak aile ihtiyaçları, anne gereksinimleri, baba gereksinimleri, yaşadıkları zorluklar, aile eğitimleri konuları ele alınmıştır. Alan yazında bu araştırma konusunda yapılan bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yönüyle alan yazına değerli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın amacı; özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarında bulunan özel gereksinimlere ilişkin başlıca stres kaynaklarını ortaya çıkarmaktır.

2.YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarının özel gereksinimlerine ilişkin başlıca stres kaynaklarını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır. “Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Bilinmek istenen şey vardır ve oradadır” (Karasar, 2009).

2.2. Çalışma Grubu

Çalışma grubunun oluşturulmasında amaçlı örneklem yöntemlerinden olan kartopu örneklem yöntemi kullanılmıştır. Kartopu örneklem yöntemi, bilgi alınabilecek kaynaklara ulaşmada kolaylık sağlayarak, araştırmanın derinlemesine yapılmasına imkân sağlar. Veri toplama süreci, görüşme yapılan ilk kişiye ‘bu konu hakkında başka kim ya da kimlerle görüşmemi önerirsiniz?’ sorusuyla başlar ve görüşülecek kişiler bu şekilde belirlenir (Şimşek ve Yıldırım, 2011). Bildirilen isimler çoğaldıkça görüşülen kişi sayısı da kartopu gibi büyür. Araştırmanın çalışma grubunu özel gereksinimli çocuğa sahip 38 ebeveyn oluşturmaktadır. Bu ebeveynlerin 29’ unu anneler, 9’ unu da babalar oluşturmaktadır. Görüşme yapılan ebeveynlerin yaş ortalaması 41’ dir. Görüşme yapılan ebeveynlerin sahip oldukları özel gereksinimli çocukların engel durumları şu şekildedir: Hem zihinsel hem de bedensel engeli olan çocuğa sahip ebeveyn sayısı 6, down sendromlu çocuğa sahip ebeveyn sayısı 5, zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveyn sayısı 5, bedensel engelli çocuğa sahip ebeveyn sayısı 5, yaygın gelişimsel bozukluğu(otizmli) olan çocuğa sahip ebeveyn sayısı 4, dil ve konuşma engelli çocuğa sahip ebeveyn sayısı 3, görme engelli çocuğa sahip ebeveyn sayısı 3, süregen hastalığı(epilepsili) ve zihinsel engeli olan çocuğa sahip ebeveyn sayısı 3, serebral palsili(beyin felci) çocuğa sahip ebeveyn sayısı 2, işitme engeli olan çocuğa sahip ebeveyn sayısı ise 2’ dir.

2.3 Veri Toplama

Araştırmada verileri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme formu, katılımcıların soruya ilişkin deneyimlerini de kendilerine uygun ifade edebildikleri esnek yapıya sahip bir yapıya sahip olduğundan tercih edilmiştir. Görüşme formunda yer alan sorular hazırlandıktan sonra uzman görüşüne sunulmuştur. Görüş bildiren uzmanların önerisiyle bir soruda bir kelime değişikliği ve bir soruda da kısaltmaya gidilmiştir. Formun son hali iki ebeveynle yapılan görüşmeyle test edilmiştir. Görüşmenin sonunda soruların anlaşılabilirliği ile ilgili herhangi bir problemin olup olmadığı sorulmuştur. Görüşülen ebeveynler herhangi bir anlaşılabilirlik probleminin olmadığını bildirmişlerdir ve görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Görüşmeler pandemi koşullarının da dikkate alındığı sosyal mesafe

kuralına uygun olarak yüz yüze ve telefon görüşmeleriyle yapılmıştır. Bu kapsamda özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlere aşağıdaki sorular sorulmuştur.

- 1- Özel gereksinimleri olan çocuğunuza toplumsal ve bireysel bakış açıların, sizin üzerinizdeki etkileri hakkında neler düşünüyorsunuz?
- 2- Çocuğunuza verilen özel ve genel eğitimlerin, çocuğunuzun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olması noktasında yaşadığınız sorunlar ve stres kaynakları nelerdir?
- 3- Çocuğunuzun bağımsız bir hayat yaşaması için geleceğe hazırlanması noktasında, karşılaşılabileceği güçlüklerle ilişkin düşünceleriniz nelerdir? Bu konudaki stres kaynaklarınız nelerdir?
- 4- Çocuğunuzun size bağımlı olduğu durumların, sizin sosyal yaşantınız üzerindeki etkisine baktığınızda, bu durumun sizde stres kaynağı oluşturup oluşturmadığına dayalı olarak neler söylemek istersiniz?
- 5- Çocuğunuza uygulanan özel ve genel eğitimlerin amacı, süreci ve sonuçları hakkında gerekli bilgiye sahip olup olmamaya bağlı olarak, eğitim uygulamalarına destek sunabiliyor musunuz? Bu durumun sizde oluşturduğu stres/ rahatlık hakkında söylemek istediğiniz nelerdir?
- 6- Ekonomik durumunuzun, özel gereksinimli çocuğunuzun eğitimi ve sağlığı için planladığınızı iyileştirme girişimleri üzerindeki olumlu/olumsuz etkisi, sizin için nasıl bir stres/rahatlık durumu oluşturuyor?

2.4 Veri Analizi

Öncelikle verilerin toplandığı katılımcılar, K1, K2, K3... gibi kısa kodla tanımlandı. Sonra tüm katılımcıların 1. Soruya verdikleri cevaplarından başlanarak son soruya kadar verdikleri cevaplar, ayrı ayrı gruplandırıldı ve her bir dosyada tüm katılımcıların bir soruya verdikleri cevaplar bulunacak şekilde düzenlendi. Sonra 7 katılımcının tüm cevapları okunarak temalar ve alt temalar ve nedenlerine ilişkin kodlar oluşturuldu ve araştırmacılar tarafından hem fikir olunan tema ve alt temalarda karar kılınarak tablolar oluşturuldu. Diğer katılımcı cevapları sonradan okunduğunda çıkarılan tema ve alt temaları destekler nitelikte sonuçların ortaya çıktığı görüldü. Tabloda değerler yerine yazılarak bulgular açıklandı. En son ortaya çıkan bulgular, tartışma sonuç bölümünde tartışılarak, analiz tamamlandı.

3. BULGULAR

Bu çalışmada elde edilen veriler 6 ana tema altında gruplandırılmıştır.

3.1 Özel Gereksinimli Çocuğa Bakış Açılarının Ebeveynlerde Stres Kaynağı Olarak Görülmesine İlişkin Bulgular

Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlere ‘Özel gereksinimleri olan çocuğunuza toplumsal ve bireysel bakış açıların, sizin üzerinizdeki etkileri hakkında neler düşünüyorsunuz?’ sorusu yöneltilmiştir. Ebeveynlerle yapılan görüşmelerden elde edilen cevaplara göre oluşturulan alt temalar, her alt tema altında stres kaynağı olarak görülmesinin nedenlerine ilişkin görüşler ve bu görüşlerin ortaya çıkma sıklığı Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Özel gereksinimli çocuğa bakış açıların ebeveynlerde stres kaynağı olarak görülmesine ve nedenlerine ilişkin ebeveyn görüşleri ve sıklıkları

<i>Tema</i>	<i>Alt tema</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>Nedenlerine ilişkin kodlar</i>	<i>f</i>
Özel Gereksinimli Çocuğa Bakış Açılarının Ebeveynlerde Stres Kaynağı Olarak Görülmesi	Toplumsal Bakış Etkileri	29	76,3	Toplumun kabullenmemesi	21
				Çocuğun hor(anormal) görülmesi	18
				Çocuğa acınarak bakılması	17
				Çocuktaki farklılığın dikkat çekmesi	10
				Çocuğun özel gereksinimli oluşunun sebebi olarak ailenin görülmesi	2
	Bireysel Bakışların Etkileri	25	65,7	Çocuğun bakışlardan olumsuz etkilenmesi	13
				Çocuğu korku faktörü olarak bakılması	6
				Çocukla alay edilmesi	4
				Çocuğun gereksiniminin tabirinin kötü olması	1

Tablo 1 incelendiğinde Özel Gereksinimli Çocuğa Bakış Açılarının Ebeveynlerde Stres Kaynağı Olarak Görülmesi temasına ilişkin ebeveyn cevaplarının analizi sonucunda; toplumsal bakış etkileri ve bireysel bakışların etkileri olmak üzere 2 alt temanın ortaya çıktığı görülmektedir. Görüşme yapılan ebeveynlerin

çoğu(%76,4), içinde buldukları toplumun çocuğa bakışlarını kendilerinde stres kaynağı oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Bu alt temaya ilişkin öne çıkan ebeveyn görüşleri aşağıdaki gibidir.

3.1.1 Toplumun Kabullenmemesi

“Toplum çocuğu kabullenmiyor, çocuk eksik görülüyor, çocukta ister istemez böyle görüldüğünü hissedip toplumun içine girmiyor. Bu durum bende acayip bir şekilde stres oluşturuyor.”

“Öncelikle herhangi bir yere gittiğimde çocuğuma olan bakışları beni rahatsız ediyor. Bu konuda toplumun bilinçlendirilmesi gerekiyor. Bir yerden geçerken çocuğuma anormal bir şekilde bakılmamasını ve çocuğuma da herkes gibi davranılmasını isterdim. Üzerimde çok fazla sorumluluk hissediyorum. Toplum tarafından üzerimde baskı hissediyorum. Sürekli çocuğumla ilgili yerli yersiz sorulara maruz bırakılıyorum. Bu beni çok yoruyor ve üzüyor.”

“Çocuğum toplumdaki çoğu insan tarafından sanki o herkesten farklıymış gibi karşılanıyor ve bu durum beni çok üzüyor çocuğum bazen dışarı çıkmak bile istemiyor.”

“Engellilerin toplumdaki dışlanmaları aile olarak bizi çok üzüyor.”

“İnsanların kötü bakışları beni adeta yıkıyor, yerle bir ediyor. Bu yüzden tekrar eski halime devam etmek için tekrar bir savaş haline giriyorum. Bu da beni çok üzüyor ve kendimi suçlamama ister istemez neden oluyor.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerinde de vurgulandığı gibi bu alt temaya ilişkin görüş bildiren ebeveynlerin çoğu toplumun çocuğu kabullenmemesini bu durumun nedeni olarak bildirirken, görüşme yapılan ebeveynlerin yaklaşık yarısı da çocuğun hor(anormal) görülmesini bu durumun sebebi olarak ifade etmişlerdir. Yine bu alt temaya ilişkin görüşünü bildiren ebeveynlerin yarısına yakını çocuğa acınarak bakılmasını, bir kısmı toplumsal bakışın çocuktaki farklılık üzerine yoğunlaşmasını ve iki kişide çocuktaki bu durumun sebebinin aileye bağlanmasını stres kaynağı olarak ifade etmişlerdir. Ebeveyn görüşlerine aşağıda yer verilmiştir

3.1.2. Çocuğun Hor (Anormal) Görülmesi

“Bazıları çocuğumu anormal görüp ondan korkuyor ve endişeyle uzaklaşabiliyor, bunu yapmaları insanı bile çocuğunun yanında kötü bir şeymiş gibi hissettiriyor. Böyle olunca strese giriyorum, üzülüyorum ama çevredekilere çok kolay geliyor.”

“Toplumda bize olan bakışlar bazen çok acımasız olabiliyor. Benim kızım yürüyemiyor ve bebek arabasına koymak zorundayım. Dışarıya çıkardığımda herkesin ona olan bakışı beni de onu da çok rahatsız edebiliyor. O yüzden çok fazla sokağa çıkamıyoruz. İnsanlar başlarına gelmediği için böyle konularda pek de duyarlı değiller bana kalırsa.”

“Toplumun özel gereksinimli bireyi hor görme davranışı, çocuğun kendisini dışlanmış olarak hissetmesi beni son derece kaygılandırıyor.”

Yukarıda bulunan ebeveyn görüşlerinde de belirtildiği gibi çocuğun anormal görülmesi, küçümseyici bakışlar, görüş bildiren ebeveynler tarafından bu temaya ilişkin sebep olarak bildirilmiştir. Ebeveynler; çocuğa acınarak bakılmasının da bu temaya ilişkin neden olarak ifade etmişlerdir. Aşağıda bu nedene ilişkin ebeveyn cevaplarına yer verilmiştir:

3.1.3 Çocuğa Acınarak Bakılması

“Bu durum bizim için her zaman sorun olmuştur. Ne zaman bir parka kalabalık bir ortama girsek her zaman acıyarak bakan insanlarla karşılaşmışızdır. Bu durum karşısında üzülmüş ve anlamsız bulmuşuzdur. İnsanların yaklaşımlarını tavırlarını değiştirmeleri gerekli. Bizde bir birey ve insanız ve bize acıyarak bakmalarını istemiyoruz.”

“Özellikle farkına varmadan bana ve çocuğuma acıma duygusu ile baktıklarında çok üzülüyorum, kırılıyorum...”

“Çocuğuma bakılan bakış ve davranışlar konusunda rahatsızlık duyuyorum, sinir oluyorum. İnsanların acınası tavırlarla çocuk niye böyle niye konuşmuyor tedavisi yok mu gibi konuşmaları anlamsız geliyor ama bunu kimseye anlatamıyorsun Allah'ın takdiri”

Yukarıda ki ebeveyn görüşlerinde özel gereksinimi olan çocuğa acınarak bakılmasının bu alt temaya ilişkin neden olarak vurgulandığı görülmektedir. Ayrıca bu temaya ilişkin görüş bildiren ebeveynlerin bir kısmı toplumsal bakışın çocuktaki farklılık üzerine yoğunlaşmasını alt temaya ait neden olarak bildirmişlerdir. Bu yönde görüş bildiren ebeveyn yanıtlarına aşağıda yer verilmiştir:

3.1.4 Çocuktaki Farklılığın Dikkat Çekmesi

“ ortamda bulunanların gözü çocuğum üstünde oluyor bunu gördüğüm zaman üzülüp yıpranıyorum onun da bunu hissettiğini biliyorum ”

“ İnsanların çocuğumun ayaklarına dikkatlice bakılması, her geçenin aynı şeyi yapması beni üzüyor, mutsuz oluyorum, moralim bozuluyor... ”

Yukarıda ebeveyn görüşlerinden de vurgulandığı gibi çocukta bulunan durumun insanların ilgisini çekmesi ebeveynler tarafından bu alt temaya ilişkin sebep olarak belirtirken iki ebeveynde toplum tarafından çocuğun özel gereksinimli oluşunun sebebi olarak ailenin görülmesini neden olarak bildirmiştir. Bu nedene ilişkin bir ebeveynin görüşüne aşağıda yer verilmiştir:

3.1.5 Çocuğun Özel Gereksinimli Oluşunun Sebebi Olarak Ailenin Görülmesi

“ Bizleri daha çok yıpratın toplumsal yani insanların bakışları, etrafımızdakilerin bizim kötü olduğumuzu söyleyip o yüzden çocuğumuzun böyle olduğunu iddia edenler bile var, ister istemez etkileniyor insan... ”

Görüşme yapılan ebeveynlerin yarısından fazlası (%65,7), çocuğa yakın çevresinden insanların bakışlarını kendilerinde stres kaynağı oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Bu alt temaya ilişkin öne çıkan ebeveyn görüşleri aşağıdaki gibidir:

3.1.6 Çocuğun Bakışlardan Olumsuz Etkilenmesi

“ Çocuğumun yanında böyle bakışlar ve tepkiler verilmesi beni üzüyor, çocuğumun anlayıp üzülmesi beni daha üzüyor. ”

“ Yolda giderken insanların benim çocuğuma acınası gözle bakmasını veya çocuğuma yetersizliğini hissettirdikleri için çocuğum üzüyor onun üzüldüğünü görünce ben de üzüliyorum bu beni rahatsız edip üzüyor. ”

Görüşme yapılan ebeveynlerin yaklaşık üçte biri yukarıda bulunan ebeveyn görüşlerini destekler nitelikte görüş bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra bu alt temaya ilişkin görüş bildiren bazı ebeveynler, çocuğa korku faktörü olarak bakılmasını, bir kısmı çocukla alay edilmesini ve bir ebeveynde çocuğun gereksiniminin tabir edilirken hoş gitmeyen tabirlerin kullanılmasını neden olarak belirtmişlerdir. Alt temaya ilişkin ebeveyn görüşmelerinden öne çıkan yanıtlara aşağıda yer verilmiştir:

3.1.7 Çocuğun Korku Faktörü Olarak Görülmesi

“ kimi zaman korkup ona yaklaşmayan insanlar gördüğüm zaman üzülüp yıpranıyorum. ”

“ İnsanların ön yargısı gerçekten de çok rahatsız edici, çocuğum sanki insan değilmiş gibi ondan korkup uzak kaçanlar olabiliyor, bundan rahatsız oluyoruz, canımız sıkılıyor, biraz empati kurmaları hem bizim hem de diğer aileler için çok iyi olurdu. ”

Yukarıda görüşü bildirilen ebeveynlerinde vurguladığı gibi çocuğun korkulacak bir faktör olarak görülmesi ebeveynlerde bu alt temaya ait neden olarak belirtilirken bazı ebeveynlerde çocukla alay edilmesi durumunu neden olarak ifade etmişlerdir. Bu nedene ilişkin öne çıkan ebeveyn görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

3.1.8 Çocukla Alay Edilmesi

“ Toplumda hiç yerleri yok o yüzden çok üzüliyoruz hiç bir etkinlikte yer alamıyorlar, bazen alay ediyorlar buna çok çok üzüliyoruz ve bunların olmasını istemiyoruz. ”

“ ...bazı insanlar da onunla dalga geçiyor, bağırabiliyor. Bu durum beni üzüyor. ”

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerinde de belirtildiği gibi insanların özel gereksinimli olan çocukla alay etmeleri ebeveynlerde bu alt temaya ilişkin neden olarak bildirilmiştir. Ayrıca çocuğun özel gereksinimine kullanılan tabirin hoş olmadığı ve bunu alt temaya ilişkin neden olarak vurgulayan ebeveyn görüşüne aşağıda yer verilmiştir:

3.1.9 Çocuğun Gereksiniminin Tabirinin Kötü Olması

“ ...insanların bakışları, diğer çocuklardan ayırması ve sürekli "üzürlü" tabirlerini kullanmaları. Bizi çok derinden etkiliyor... ”

3.2 Ebeveynlerin Stres Kaynağı Olarak Gördükleri, Çocuklarının Aldığı Eğitime ve Gittiği Eğitim Ortamlarına İlişkin Bulgular

Görüşme yapılan ebeveynlere ‘Çocuğunuza verilen özel ve genel eğitimlerin, çocuğunuzun ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olması noktasında yaşadığımız sorunlar ve stres kaynakları nelerdir?’ sorusu yöneltilmiştir. Görüşmelerden elde edilen ebeveyn yanıtlarına göre oluşturulan alt temalar, her alt temanın nedenlerine ilişkin kodlar ve bu görüşlerin ortaya çıkma sıklığı Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Ebeveynlerin stres kaynağı olarak gördükleri, çocuklarının aldığı eğitime ve gittiği eğitim ortamlarına ilişkin görüşleri ve sıklıkları

Tema	Alt tema	f	%	Nedenlerine ilişkin kodlar	f
Çocuğun Aldığı Eğitime ve Eğitim Ortamlarına İlişkin Stres Kaynakları	Özel Eğitime İlişkin Etkiler	30	78,9	Çocuğun özel gereksinim duyduğu alan üzerine yapılan eğitimlerin yetersiz görülmesi	20
				Haftalık eğitim sürelerinin az görülmesi	18
				Eğitim personelinin ilgisiz görülmesi	7
				Eğitim faaliyetlerine ailenin katılmaması	5
				Özel eğitim kurumlarına ulaşımın güç olması	2
	Normal Eğitime İlişkin Etkiler	13	34,2	Eğitim personelinin ilgisiz görülmesi	7
				Engeli olan öğrenci için okulun fiziksel durumlarının güvensiz görülmesi	2
				Kaynaştırma sınıfındaki öğrencilerin çocuğa farklılığını hissettirmesi	2
				Şiddet ve taciz haberlerinin olması	1
				Eğitim kurumlarının denetlemelerinin yetersiz görülmesi	1

Tablo 2 incelendiğinde ebeveynlerde çocuğunun aldığı eğitime ve eğitim ortamına ilişkin stres kaynakları temasında ebeveynlerin verdikleri yanıtların analizi sonucunda; özel eğitime ilişkin etkiler ve normal eğitime ilişkin etkiler olmak üzere 2 alt temanın ortaya çıktığı görülmektedir. Görüşme yapılan ebeveynlerin birçoğu(%78,9) çocuklarının aldıkları özel eğitime ilişkin yaşadıkları durumların kendilerinde stres kaynağı oluşturduğunu ifade etmişlerdir. Aşağıda öne çıkan ebeveyn görüşlerine yer verilmiştir.

3.2.1 Çocuğun Özel Gereksinim Duyduğu Alan Üzerine Yapılan Eğitimlerin Yetersiz Görülmesi

“Çocuğuma verilen destek eğitimi ve genel eğitimin yeterli olduğunu düşünmüyorum verilen eğitimlerin çocuğumun akademik yönünden, çocuğun sosyalleşme ve öz bakım gibi konularda gelişimine fayda sağlamıyor. Bunu görünce de çok üzülüyorum.”

“...özel eğitimlere fizik tedaviler için önceden gittik. Şuan gitmiyoruz doğru düzgün bir verim alamadık. Bu yüzden memnun kalmadım hiçbir kurumdan memnun kalmadım. Detaylı bir verim yok. İstedğim sonucu alamayınca da sürekli değiştirdim. Çaresiz gibi hissediyorum...”

“Başlarda eğitimin yetersizliğinden dolayı çok stresli süreçler geçirdim. Hala da yaşıyorum ama geçmişe nazaran biraz azaldı. Çocuğumun bu durumuna alıştık.”

Yukarıda bu alt temaya ilişkin neden olarak; görüş bildiren ebeveynlerin yarısından fazlası çocuğunun aldığı özel eğitimleri özel gereksinim duydukları alan üzerine yeterli görmediklerini bildirmişlerdir. Ayrıca görüşme yapılan ebeveynlerin yaklaşık yarısı özel eğitimlerin haftalık ders saatlerinin az olmasını, bir kısmı eğitim personelinin ilgisizliğini, bazıları eğitim faaliyetlerine ailenin katılmamasını ve iki ebeveynde ikamet yerlerinden dolayı özel eğitim kurumlarına ulaşımın güç olmasını bu alt temaya ilişkin neden olarak ifade etmişlerdir. Ebeveyn görüşlerinden öne çıkanlara aşağıda yer verilmiştir.

3.2.2 Haftalık Eğitim Sürelerinin Az Görülmesi

“Verilen eğitimler yetersiz her gün 2 saatlik eğitimlerin verilmesini isterdim. Ama haftalık sadece 2 saat bu neye yetecek, çocuk ortama alışana kadar eğitimi bitmiş oluyor. Zaman az olunca çocukta bir şey anlamıyor biz de üzülüyoruz.”

“...yalnız devletin bize sunmuş olduğu eğitim haftada 1 kere bize az geliyor. Maddi durumun kötü olduğu içinde özel bir okulda göndermiyoruz...”

Yukarıda bulunan ebeveyn görüşlerinde alt temaya ilişkin neden olarak, çocuğunun haftalık aldığı özel eğitim ders sayılarının az olması vurgulanırken, bazı ebeveynlerde eğitim personelinin ilgisizliğini neden olarak ifade etmişlerdir. Bu yönde bildirilen görüşlerden öne çıkan görüşler aşağıda verilmiştir:

3.2.3 Eğitim Personelinin İlgisiz Görülmesi

“Öğretmen biraz ilgisiz ve alakasız tavırları çocuğumun geri de olmasını bırakın, daha çok gerilemesine sebep oluyor, ben elimden geldiği kadar bir şeyler vermeye çalışıyorum ama tek olacak bir iş değil okulda daha çok öğrenmesi lazım, sürekli bir geriden gelme sorunu olduğu için bu hem benim hem de çocuğumun

geride olması moral bozukluğu olduğu için çocuğum da bir soru oluşmaya başlıyor ben myım bu da benim moralimi bozuyor”

“...çocuğum ilerleme göstermiyor ve bizde daha fazla ilgilenilmesini istiyoruz ama ilgilenilmiyor ve bizde ailesi olarak çocuğumuzun daha kötü olacağından korkuyoruz.”

Yukarıda bulunan ebeveyn görüşünde; eğitim personelinin ilgisiz olması alt temaya ilişkin neden olarak ifade edilmiştir. Bir kısım ebeveynde eğitim faaliyetlerine ailenin katılmaması durumunu neden olarak bildirmişlerdir. Öne çıkan ebeveyn görüşü aşağıdadır:

3.2.4 Eğitim Faaliyetlerine Ailenin Katılmaması

“...eğitimin çocuğumun ihtiyacına yeterli gelmediğini düşünüyorum, canım sıkılıyor, biraz daha aileyle bağlı planlar aile ile iş birliği olsa daha iyi olacaktır.”

Yukarıda bulunan ebeveyn görüşlerinde ailenin eğitim planlamalarına ve faaliyetlerine katılmamasını alt temaya ilişkin neden olarak bildirilirken, iki ebeveynde neden olarak kendi ikamet yerlerinden kaynaklı olarak özel eğitim kurumlarına ulaşımın güç olmasını ifade etmişlerdir. Bu yönde ki görüşlerden biri aşağıda verilmiştir:

3.2.5. Özel Eğitim Kurumlarına Ulaşımın Güç Olması

“yaşadığım sorun ve sıkıntı köyde kaldığımız için ulaşımın yetersiz olması, ulaşım yetersiz olduğu için bazı zamanlar eğitiminden geri kalabiliyor. Bu da beni bunaltıyor ve üzüyor.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşünde özel eğitim okuluna ulaşım problemlerinden dolayı bazen çocuğunun derslerden geri kalması alt temaya ilişkin neden olarak belirtilmiştir. Ayrıca görüşme yapılan ebeveynlerin üçte birinden fazlası (%34,2) çocukları normal eğitim ve eğitim kurumlarından kaynaklı stres yaşadıklarını bildirmişlerdir. Bu alt temaya ilişkin öne çıkan ebeveyn görüşleri aşağıda yer almaktadır:

3.2.6 Eğitim Personelinin İlgisiz Görülmesi

“...öğretmenlerin ilgisizliğinden biraz kaygılıyız sonuçta bu eğitimler bizim için çok önemli...”

Yukarıdaki ebeveyn görüşünde öğretmenlerin yeterince ilgi göstermemesi bu alt temaya ilişkin neden olarak bildirilmiştir. Bunun yanı sıra iki ebeveyn kaynaştırma sınıfındaki öğrencilerin çocuğa farklılığını hissettirmesini ve birer ebeveyn de şiddet ve taciz haberlerinin olmasını ve eğitim kurumlarının denetlemelerinin yetersiz görülmesini neden olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Nedenlere ilişkin öne çıkan ebeveyn görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

3.2.7 Kaynaştırma Sınıfındaki Öğrencilerin Çocuğa Farklılığını Hissettirmesi

“Normal anaokuluna gitti çocuğum normal ilkokula da gitti sağ olsunlar öğretmenleri baya ilgileniyorlardı, çocuğum biraz sosyalleşiyordu ama arada eve çok mutsuz gelirdi arkadaş çevresi onunla dalga geçiyorlarmış ve oğlum çok üzülüyordu bu durum bütün aileyi üzüyordu öğretmeniyle görüşüyordum evet çocukları uyarıyordu ama bir yerden sonra yine aynı oluyordu.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşünde, kaynaştırma sınıfına giderken çocuğundaki farklılıkları sınıftaki diğer öğrencilerin çocuğa hoş olmayan bir şekilde fark ettirmeleri bu alt temaya ilişkin neden olarak bildirilmiştir. Ayrıca bir ebeveyn de okullarda olduğu bildirilen şiddet ve taciz haberlerini alt temaya ilişkin neden olarak bildirmiştir. Aşağıda ebeveyn görüşü bulunmaktadır:

3.2.8 Şiddet ve Taciz Haberlerinin Olması

“...Elimden geldiği kadar yanında olmaya çalışıyorum ama bazen okula prosedürleri gereği daha ileri bir yardım etmemem gerekiyor. Okulda tek olması konusu mesela, beni ona zarar gelir mi düşüncesi yüzünden strese sokuyor. Bunun kaynağı ise şimdiye dek şahit olduğumuz birçok şiddet ve taciz haberleri...”

Yukarıda verilen ebeveyn görüşünün yanı sıra bir ebeveynde eğitim kurumlarının yetersiz denetlendiğini ve bunu alt temaya ilişkin sebep olarak bildirmiştir. Ebeveyn görüşüne aşağıda yer verilmiştir:

3.2.9 Eğitim Kurumlarının Denetlemelerinin Yetersiz Görülmesi

“Okulların yeterince denetlendiğini düşünmüyorum, bu durum beni kaygılandırıyor. Okul ortamının ve öğretmenlerinin devlet tarafından sık sık denetlenmesi tüm ebeveynler ve çocuklar için daha iyi olacağını düşünüyorum.”

3.3 Ebeveynlerde Stres Kaynağı Olarak Çocuğunun Gelecek Yaşamına Dair Bulgular

Görüşmelerde ebeveynlere ‘Çocuğunuzun bağımsız bir hayat yaşaması için geleceğe hazırlanması noktasında, karşılaşılabileceği güçlüklerle ilişkin düşünceleriniz nelerdir? Bu konudaki stres kaynaklarınız nelerdir?’ sorusu sorulmuştur. Ebeveynlerin verdikleri yanıtlara göre oluşturulan tema, alt tema ve nedenlerine ilişkin kodlar bunların yanı sıra görüşlerin ortaya çıkma sıklıkları Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Ebeveynlerin stres kaynağı olarak gördükleri, çocuklarının gelecek yaşamlarına ilişkin görüşleri ve sıklıkları

Tema	Alt tema	f	%	Nedenlerine ilişkin kodlar	f
Ebeveynlerde Çocuğun Gelecek Yaşamına Dair Stres Kaynakları	Çocuğunun bağımsız bir yaşam sürdürebilmesine ilişkin etkiler	33	86,8	Çocuğunun bağımsız bir hayat yaşamayacağı düşüncesi	28
				Çocuğa sunulan aile desteğinin çocuğun gelecek yaşamında işe yararlılığıyla ilgili endişeler	12
				Çocuğun kendini ifade edemeyişi	2
	Gelecekte karşılaşılabileceği güçlüklerle ilişkin etkiler	22	57,8	Çocuğun, ebeveynlerinin olmadığı bir gelecekte sahipsiz, desteksiz, bakımsız kalabileceğine ilişkin düşünceler	18
				Toplumun bilinç eksikliğinden kaynaklı olarak çocuğun küçük görülerek ezilebileceği düşünceleri	6

Tablo 3 incelendiğinde çocuklarının gelecek yaşamına dair ebeveyn stres kaynakları temasında ebeveynlerin görüşlerinin analizi sonucunda; çocuğunun bağımsız bir yaşam sürdürebilmesine ilişkin etkiler ve çocuklarının gelecekte karşılaşılabilecekleri güçlüklerle ilişkin etkiler olmak üzere 2 alt temanın olduğu görülmektedir. Görüşme yapılan ebeveynlerin tamamına yakını (%86,8) çocuklarının bağımsız bir yaşam sürdürebilmesine ilişkin stres kaynakları olduğunu bildirmişlerdir. Aşağıda öne çıkan ebeveyn görüşleri bulunmaktadır.

3.3.1 Çocuğunun Bağımsız Bir Hayat Yaşamayacağı Düşüncesi

“Bağımsız bir hayat yaşayabilmesi elbette en büyük isteğim en büyük arzum fakat bazen gerçekçi de olmak lazım Down sendromlu bir çocuğun annesi olarak çocuğumun tam bağımsızlığına ne zaman kavuşacağını nasıl kavuşacağını ne şekilde ne kadar kavuşacağını bilmemek ister istemez stres yaratıyor...”

“Benim çocuğum istese de bağımsız hayat yaşayamaz hem yaşadığımız coğrafya hem de çocuğumun durumu buna uygun değil o yüzden bu konu hakkında pek yorum yapmak istemiyorum, sıkıntılarımı deşmek istemiyorum.”

“Oğlumun benden bağımsız yaşamasını ve kendi ihtiyaçlarını kendisinin karşılayabileceğini zannetmiyorum bu da beni oldukça korkutuyor.”

“Çocuğumun tek başına bağımsız bir hayat yaşamasını tabi ki çok isterim. Çocuğumun düzgün bir yaşamı bağımsızlığını eline alabilmesi için bilinçli bir topluma ihtiyaç duyuyorum. Yalnız bu çoğu konuda pek mümkün olmuyor ve kuşku duyuyorum, çok endişeliyim.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerinde de görüldüğü gibi ebeveynlerin dörtte üçü, çocuklarının bağımsız bir hayat yaşayamayacağı düşünmelerini alt temaya ilişkin neden olarak vurgulamışlardır. Ayrıca görüşme yapılan ebeveynlerin yaklaşık üçte biri çocuklarına sundukları desteğin işe yarayıp yaramayacağıyla ilgili endişelerini ve iki ebeveynde çocuğunun kendini ifade edemeyişini alt temaya ilişkin neden olarak ifade etmişlerdir. Görüşmelerden öne çıkan ebeveyn görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

3.3.2 Çocuğa Sunulan Aile Desteğinin Çocuğun Gelecek Yaşamında İşe Yararlılığıyla İlgili Endişeler

“Elimden geldiği kadar destek sağlamaya çalışıyorum ama rahat değilim ilerde çocuğumun daha iyi şeyler başarmasını isterim, bu destek yeterli mi acaba? Diye düşünüyorum. İşe yarayacak mı, endişeliyim bu konuda...”

“Çocuğumun öğretmenlerinin okulda öğrettiklerini evde tekrar etmem için gösterdiklerini uygulayarak destek sağlamaya çalışıyorum ama elimizden geldiği kadarıyla, bizim desteklerimiz çocuğuma faydalı mı değil mi bilmiyorum. Sonuçta dedikleri her şeyi yapamıyorum, okuma yazmam yok. Bu yüzden çocuğum kötü etkilenir mi, onlara üzülüyorum.”

Yukarıda bulunan ebeveyn görüşlerinde, çocuklarına sundukları desteğin gelecekte onlara fayda sağlayıp sağlamayacağına dair endişeleri alt temaya ilişkin neden olarak vurgulanmıştır. Görüşmelerde çocuğunun kendini ifade edemeyişini neden olarak belirten ebeveyn görüşlerinden öne çıkan görüş aşağıda bulunmaktadır:

3.3.3 Çocuğun Kendini İfade Edemeyişi

“Çocuğumun gelişimi yavaş yavaş ilerliyor. Kendini hiç ifade edemediğinden bağımsız yaşamasını biraz zor görüyorum, bu duruma çok üzülüyorum”

Yukarıdaki ebeveyn görüşünde çocuğun kendini ifade edememesinin, çocuğun bağımsız yaşamı üzerinde etkili olduğunun vurgusu yapılmıştır ve alt temaya ilişkin neden olarak bildirilmiştir. Görüşülen ebeveynlerin yarısından fazlası (%57,8) çocuklarının gelecekte karşılaşılabileceği güçlüklerle ilişkin etkilerin kendilerinde stres kaynağı olarak gördüklerini bildirmişlerdir. Bu alt temaya ilişkin öne çıkan ebeveyn görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

3.3.4 Çocuğun, Ebeveynlerinin Olmadığı Bir Gelecekte Sahipsiz, Desteksiz, Bakımsız Kalabileceğine İlişkin Düşünceler

“Oğlum down sendromu ve zihinsel engelli biz şunu anne baba olarak farkındayız bu çocuk tek başına bağımsız bir hayat kuramayacak, takdir nihayetiyle anne baba bir gün ölüp gideceğiz. Bir tane ablası var. Mümkün olduğu kadar onunla ilgili geleceğe göre bir şeyler yapmaya çalışıyoruz. En önemli şey maddi bir şey sağlamaktan ziyade onun bireysel ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir beceriye sahip olması yani bunun ile ilgili stres yaşıyoruz. Nasıl olacak, yapabilecek mi? tek başına dışarıya çıkabilecek mi? neticede ev olsun ablasıyla birlikte vakit geçirsün diyoruz. Onun geleceği ile ilgili kaygılar tabii ki stres kaynakları. Okuyabilecek mi? Yapabilecek mi? Nasıl bir hayat sürecektir? Bunları düşünüyoruz anne baba olarak tedirginlik yaşıyorsunuz.”

“Biz olmazsak, kendi başına bir şey yapamaz. Sabittir. Projelerden, yaşam merkezlerinden, devlette bakım evlerinden yararlanmak gerekir. Stres her aşamada bizde var. Ellerini yıkayamıyor, tuvalete gidemiyor”

“Bizsiz acaba güçlükleri aşabilir mi, ya başaramazsa, tek başına nasıl mücadele içinde olacak, nasıl davranışlarda bulunacak ve yaşam şekli nasıl bir biçim alacak, nasıl bir süreç izleyecek? gibi kendi içimde bu şekilde düşüncelerim oluyor ve kendimi strese girmiş bulup geleceğe dair kaygılar duyuyorum.”

“Çocuğumun ağır düzeyde her anlamda bakıma muhtaç ve bu konuda kaygılarım çok tabii her anne baba gibi. Çocuğumun geleceğini düşünüyorum. Elimden geleni yapmaya çalışıyorum ve duam odur ki benden sonraya kalmasın ve kimseye muhtaç olmasın.”

Yukarıda bulunan ebeveyn görüşlerine göre, ebeveynlerinin olmadığı bir gelecekte çocuklarının yaşamlarından duydukları endişeler alt temaya ilişkin neden olarak bildirilirken bazı ebeveynlerde toplumsal bilinç eksikliğinden kaynaklı olarak çocuklarının küçük görülüp ezilebileceğine dair düşüncelerini alt temaya ilişkin neden olarak ifade etmişlerdir. Öne çıkan ebeveyn görüşleri aşağıdadır:

3.3.5 Toplumun Bilinç Eksikliğinden Kaynaklı Olarak Çocuğun Küçük Görülerek Ezilebileceği Düşünceleri

“...ama insanların onu anlamayıp küçük görüp ezmesinden ve kendi ayakları üzerinde duramamasından korkuyorum.”

“...toplumun özel gereksinimli bireyleri kabul etme ve saygı duyma noktasında bazı sıkıntıları olduğunu söyleyebiliriz toplumun özel gereksinimli bireyi küçük görmeleri, onları dışlama ihtimali bile beni üzüyor.”

3.4 Çocuğun Özel Gereksinimli Oluşunun Ebeveynlerin Sosyal Yaşamlarına Etkisinin Oluşturduğu Stres Kaynaklarına Dair Bulgular

Ebeveynlerle yapılan görüşmelerde ebeveynlere ‘Çocuğunuzun size bağımlı olduğu durumların, sizin sosyal yaşantınız üzerindeki etkisine baktığınızda, bu durumun sizde stres kaynağı oluşturup oluşturmadığına dayalı olarak neler söylemek istersiniz?’ sorusu yönelmiştir. Ebeveynlerin bu soruya verdikleri cevaplara göre oluşturulan tema, alt tema ve nedenlerine ilişkin kodlar, görüşlerin ortaya çıkma sıklığı Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Ebeveynlerin çocuklarının özel gereksinimli oluşunun sosyal yaşamlarına etkisine ilişkin görüşleri ve sıklıkları

Tema	Alt tema	f	%	Nedenlerine ilişkin kodlar	f
Çocuğun Özel Gereksinimli Oluşunun Ebeveynlerin Sosyal Yaşamlarına Etkisinin Oluşturduğu Stres Kaynakları	Sosyal Aktivite Planlamalarına İlişkin Etkiler	28	73,6	Zaman kalmadığından sosyal etkinliklere katılmama	23
				Bağımsız hissetmeme	23
				Gidilebilecek yerlerin çocuğa göre planlanması	21
				Çocuğu teslim edebilecek birilerinin olmaması	7
	Diğer Sorumlulukların Yerine Getirilememesi	18	47,3	Sahip olunan diğer çocuklarla yeterince ilgilenememe	11
				Gidilmesi gereken toplu törenlere (düğün, cenaze vs.) katılmama	7
				Çalışılan işe adapte olamama ve sorumlulukları geciktirme	4

Tablo 4 incelendiğinde çocuklarının özel gereksinimli oluşlarının ebeveynlerin sosyal yaşamları üzerindeki etkilerinin oluşturduğu stres kaynakları temasında ebeveyn görüşleri analizi sonucunda; sosyal aktivite planlamalarına ilişkin etkiler ve ebeveynlerin diğer sorumluluklarının yerine getirilememesi olmak üzere 2 alt temanın ortaya çıktığı görülmektedir. Görüşme yapılan ebeveynlerin yaklaşık dörtte üçü (%73,4) sosyal aktivite planı oluşturmaya dair stres kaynakları olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmelerde öne çıkan ebeveyn görüşleri aşağıda verilmiştir:

3.4.1 Zaman Kalmadığından Sosyal Etkinliklere Katılmama

“Bazen dışarı çıkmam gerekiyor, maalesef çıkamıyorum. Dışarıdaki işlerimi halledemiyorum. Stresimi atmak için yapabileceğim bir etkinlik yapmaya vaktim olmuyor. Arkadaş çevremle mesafeli davranmak, çok az vakit geçirmek zorunda kalıyorum ve bu da bende stres oluşturuyor. İçimi rahatlatamıyorum. Böyle olunca da çocuğuma gerekli olan önemi veremiyorum ne yazık ki.”

“Bize bağımlı olduğu için sürekli onunla ilgilenmemizi istiyor ve bu konuda bizde yaşantımızda kendimize zaman ayıramıyoruz, stres ve sıkıntı yaşıyoruz.”

“Her konuda bana bağılı olduğu için sosyal yaşantım yok.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerine bakıldığında çocuğun ebeveyne bağımlı olması sebebiyle ebeveynlerin sosyal yaşamları ayıracak zamanlarının olmaması alt temaya ilişkin neden olarak vurgulanmıştır. Görüşmeye katılan ebeveynlerin çoğu bağımsız hissetmemelerini ve gidilebilecek yerlerin çocuğa göre planlanmasını alt temaya ilişkin neden olarak bildirmişlerdir. Ayrıca görüşmeye katılan ebeveynlerden bazıları da çocuğu emanet edecek birilerinin olmamasını alt temaya ilişkin neden olarak belirtmişlerdir. Görüşmelerden öne çıkan ebeveyn görüşleri aşağıda bulunmaktadır:

3.4.2 Bağımsız Hissetmeme

“Çocuğumuzun hayatına önem verip, kendimizi kısıtlamaya alıyoruz, onu yalnız bırakmayıp, onu düşünüp, kendimizi çocuğumuza göre ayarlayıp yaşıyoruz. Biz bağımsız değiliz, bunu biliyoruz. Bazen bunalabiliyoruz hayattan ama yapacak bir şey yok deyip devam ediyoruz.”

“Çocuğuma bağılı bir şekilde yaşıyorum çünkü yürüme engeli bulunduğu için hayatının her alanında bana ihtiyaç duyuyor. Kendi ihtiyaçlarını tam karşılayamadığı için sürekli bir etkileşim halinde olmamız gerekiyor. Onu evde bırakıp dışarı çıkamıyorum sosyal hayatım olmuyor bundan dolayı tabii ki stres olduğum konular oluyor...”

“Birbirimize bağılı olmamız bazen çok üzgün hissettiriyor, sürekli bana bağılı olmasını istemiyorum, kendinin iyi bir şeyler becermesini istiyorum ve çabalyoruz bu konuda.. İnşallah ilerleyen zamanlarda olacak diye umuyorum.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerine bakıldığında ebeveynler, kendilerini bağımsız hissetmediklerini alt temaya ilişkin neden olarak belirtmektedirler. Gidilecek yerlerin çocuklarına göre planladıklarını alt temaya ilişkin neden olarak bildiren ebeveyn görüşlerinden öne çıkanlar aşağıda yer almaktadır:

3.4.3 Gidilebilecek Yerlerin Çocuğa Göre Planlanması

“Çocuğumun bana bağımlı olması tabii ki beni ister istemez çok fazla etkiliyor, hayatımda yapabileceğim yapacağım her şeyi çocuğuma göre ayarlamaya çalışıyorum. Bir şey yapmaya karar verirken Ahmet var, o rahat eder mi, o durur mu, o ister mi diye düşünüyorum. sadece benim için önemli olan tek kişi çocuğum, sosyal hayatım değil. Hep o iyi olsun o rahat olsun derdindeyim dışarı çıkmam eğlenmem çok önemli değil benim için. Tabii bu ister istemez ben de stres yaratsa da artık bir anne olarak bende bir alışkanlık bir çocuğa göre hareket etme durumu oluşturuyor. Çünkü ona göre çocuğuma göre hareket etmek zorundayım”

“Çocuğum her anlamda bana bağımlı. Ben hayatımı çocuğuma göre planlıyorum ve yaşıyorum. Dışarıdaki işlerimi halledip gelinceye kadar stres oluyorum, kaygılanıyorum. Aklım çocuğumda kalıyor ve anlayacağınız pek sosyal hayatım yok.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerinde sosyal etkinlikler için planlamaların çocuğa göre yapıldığı alt temaya ilişkin sebep olarak ifade edilmektedir. Bazı ebeveynlerde çocuklarını emanet edebilecekleri birilerinin olmamasını neden olarak belirtmişlerdir. Ebeveyn görüşlerinden öne çıkan bir ebeveynin görüşü aşağıda yer almaktadır:

3.4.4 Çocuğu Teslim Edebilecek Birilerinin Olmaması

“Sosyal yaşantım yok, çünkü çocuğu emanet edebileceğim kimsem yok. O yüzden de stresimi atamıyorum. Daha çok stres yapıyorum...”

Yukarıdaki ebeveyn görüşünde alt temaya ilişkin neden olarak çocuğun emanet edilebileceği birilerinin olmaması olarak vurgulanmaktadır. Görüşmelerde ayrıca ebeveynlerin yaklaşık yarısı(%47,3) diğer sorumlulukların yerine getirilememesini çocuklarının kendilerine bağımlı olmalarına bağlı olarak ortaya çıkan bir stres kaynağı olarak belirtmişlerdir. Bu anlamda öne çıkan ebeveyn görüşleri aşağıda yer almaktadır:

3.4.5 Sahip Olunan Diğer Çocuklarla Yeterince İlgilenememe

“Çocuğum olmadan hiçbir yere gidemiyorum ve benim Yunus dışında iki tane daha çocuğum var onlarla ilgilenmem gereken zamanlarda dahi Yunus’u ön planda tutuyorum bu durumda çocuklarımın arasında kıskançlığa yol açıyor. Diğer çocuklarımla yeteri kadar ilgilenemediğimi düşündüğüm zamanlar oluyor, bana kötü hissettiriyor.”

“...diğer çocuklarımla daha iyi bir iletişim kurabilme konusunda tereddütlerim oluyor. Onlara yeterince zaman ayıramıyorum. Bir tarafla uğraşırken diğer taraf kalıyor, yetişemiyorum.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerinde, diğer çocuklarına ayırmaları gereken zamanı ayıramadıklarını alt temaya ilişkin neden olarak belirtildiği görülmektedir. Bazı ebeveynler, gidilmesi gereken toplu törenlere katılamamalarını bir kısım ebeveynde çalışılan işe adapte olamama ve sorumluluklarını geciktirmeyi alt temaya ilişkin neden olarak vurgulamaktadırlar. Bu yönde görüş bildiren ebeveyn görüşlerinden öne çıkanlara aşağıda yer verilmiştir:

3.4.6 Gidilmesi Gereken Toplu Törenlere (Düğün, Cenaze Vs.) Katılamama

“İster istemez çocuğumun bu durumda olması benimde sosyal yaşantımı etkiliyor düğünlere gidemiyorum sesten dolayı. Kızımı tek başına bir ortama gönderemiyorum bir şey olur diye. Ben kızım olmadan hiç bir ortama giremiyorum yani sıkıntılı oluyor.”

“Çocuğumuz bize bağlı tabii ki her şeyini biz karşılıyoruz biz olmasak ölür, ben onu bırakıp bahçeye bile çıkmıyorum hep yanındayım. Bazen bir akrabanın cenazesi oluyor komşuya bırakıyorum ama aklım onda kalıyor hemen geri dönüyorum. Eğer ki uzaklarda oturan bir akrabanın taziyesi ya da düğünü olsa muhtemelen hiç gidemiyorum. İnsanlar bizi bazen bu konuda anlamayıp küsebiliyorlar da. İnsan üzülüyor bazen gidemediği için bazen de küstükleri için.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerinde toplu törenlere katılamama alt temaya ilişkin neden olarak vurgulanmaktadır. Ayrıca bazı ebeveynler yaptıkları işe odaklanamayıp, sorumluluklarını aksatmayı neden olarak ifade etmişlerdir. Öne çıkan bir ebeveyn görüşü aşağıda yer almaktadır:

3.4.7 Çalışılan İşe Adapte Olamama Ve Sorumlulukları Geciktirme

“...sosyal hayatımı etkiliyor. Bir işim olduğunda onun yanında olamıyorum ve sürekli aklımda acaba ne yapıyor, başına bir iş gelir mi diye sürekli düşünüyorum. Yaptığım işe de kendimi kaptıramıyorum. O da sorun oluşturuyor.”

3.5 Ebeveynlerde Çocuğun Eğitimine Destek Sürecinde Oluşan Stres Kaynaklarına İlişkin Bulgular

Yapılan görüşmelerde ebeveynlere ‘Çocuğunuza uygulanan özel ve genel eğitimlerin amacı, süreci ve sonuçları hakkında gerekli bilgiye sahip olup olmamaya bağlı olarak, eğitim uygulamalarına destek sunabiliyor musunuz? Bu durumun sizde oluşturduğu stres/ rahatlık hakkında söylemek istediğiniz nelerdir?’ sorusu yöneltilerek onların verdikleri cevaplara göre oluşturulan tema, alt tema, nedenlere ilişkin kodlar ve görüşlerin ortaya çıkma sıklığı Tablo 5’ te sunulmuştur.

Tablo 5. Çocuklarının eğitimlerine destek sürecine ilişkin ebeveyn görüşleri ve sıklıkları

Tema	Alt tema	f	%	Nedenlerine ilişkin kodlar	f
Ebeveynlerde Çocuğun Eğitimine Destek Sürecinde Oluşan Stres Kaynakları	Bilgi Eksikliğine Dayalı Etkiler	5	13,1	Çocuğun aldığı eğitimleri nasıl destekleyeceği hakkında fikir sahibi olmama	4
				Eğitilmeye katılmadığından süreci nasıl destekleyeceğini bilememesi	1
	Sunulan Desteğin Az Görmeye Bağlı Etkiler	3	7,8	Ne kadar destek sunulsa da bu desteğin yeterli görülmemesi	3

Tablo 5 incelendiğinde ebeveynlerde çocuğun eğitimine destek sürecinde oluşan stres kaynakları temasında ebeveyn görüşleri analizi sonucunda; bilgi eksikliğine dayalı etkiler ve sunulan destekleri az görmeye bağlı etkiler olmak üzere 2 alt temanın ortaya çıktığı görülmektedir. Görüşme yapılan ebeveynlerin bir kısmı(%13,1) çocuğuna nasıl destek sağlayacağı konusunda bilgi eksikliklerinin olduğunu ve buna dair stres kaynakları olduğunu belirtmişlerdir. Görüşmelerde öne çıkan ebeveyn görüşleri aşağıda verilmiştir:

3.5.1 Çocuğun Aldığı Eğitimleri Nasıl Destekleyeceği Hakkında Fikir Sahibi Olmama

“Tabi burada stres olduğumuz tek şey acaba yanlış bir şey yaptım mı? Ya yanlış bir şey gösterdiysem, kafası karışırsa gibi.”

“...eğitim uygulamalarına destek veriyorum. Kısmen bilgi sahibiyim ama kısmen de değilim. Durumun bende oluşturduğu stres: Acaba işe yarayacak mı? Doğru mu yaptım? Sorusunun içimi kemirmesi...”

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerinde, çocuklarının aldıkları eğitimleri desteklemeye çalışırken bilgi eksikliklerinin olduğunu vurgulamışlardır. Görüşme yapılan bir ebeveynde yapılan eğitim faaliyetlerine katılmadığından süreci nasıl destekleyeceğini bilememesini alt temaya ilişkin neden olarak bildirmiştir. Ebeveyn görüşüne aşağıda yer verilmiştir:

3.5.2 Eğitimlere Katılmadığından Süreci Nasıl Destekleyeceğini Bilememe

“Bu eğitim süreçlerinde okulda bulanamıyordum çünkü iki tane engelli çocuğum var bundan ve bazı sebeplerden dolayı sürecin hepsine dâhil olmam imkânsız, onlarla beraber olmadığım için ve onları ayrıca destekleyemediğim için üzülüyorum.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşünde çocuklarının eğitime katılmadığından süreci destekleyememesi alt temaya ilişkin neden olarak ifade edilmiştir. Ayrıca görüşme yapılan ebeveynlerin birkaçı(%7,8) da çocuklarına sundukları desteği yetersiz gördüklerini belirtmişlerdir. Öne çıkan ebeveyn görüşüne aşağıda yer verilmiştir:

3.5.3 Ne Kadar Destek Sunulsa Da Bu Desteğin Yeterli Görülmemesi

“Elbette eğitimi için her uygulamaya destek oluyorum. Yeter ki çocuğumun lehine sonuçlar doğursun. Bu konuda çokça araştırmalar yapıyor ve bilgileniyorum. Fakat ne kadar araştırırsam araştırayım hep bir eksiklik içindeymiş gibi hissediyorum. Üzerimde hep o stres var. Bu konuda da streslerim oluyor.”

3.6 Çocuğun Gereksinimlerini Karşılarken Ekonomik Nedenlere Bağlı Oluşan Ebeveyn Stres Kaynaklarına İlişkin Bulgular

Görüşme yapılan ebeveynlere ‘Ekonomik durumunuzun, özel gereksinimli çocuğunuzun eğitimi ve sağlığı için planladığımız iyileştirme girişimleri üzerindeki olumlu/olumsuz etkisi, sizin için nasıl bir stres/rahatlık durumu oluşturuyor?’ sorusu yöneltilmiştir. Ebeveynlerin verdikleri yanıtlara göre oluşturulan tema, alt tema, nedenlerine ilişkin kodlar ve görüşlerin ortaya çıkma sıklığı Tablo 6’ da sunulmuştur.

Tablo 6. Çocuklarının gereksinimlerini karşılarken ekonomik nedenlere bağlı oluşan stres kaynakları sürecine ilişkin ebeveyn görüşleri ve sıklıkları

Tema	Alt tema	f	%	Nedenlerine ilişkin kodlar	f
Çocuğun Gereksinimlerini Karşılarken Ekonomik Nedenlere Bağlı Oluşan Stres Kaynakları	Eğitim Giderlerinin Oluşturduğu Etki	16	42,1	Evde eğitim veren özel eğitmenin ders saati ücretlerinin pahalı olması	12
				Eğitim materyallerinin pahalı olması	5
				Eğitim kurumuna ulaşım maliyetleri	2
	Sağlık Giderlerinin Oluşturduğu Etki	15	39,4	İlaçlara ödenen ücretlerin fazla olması	9
				Sık sık hastaneye gitmekten kaynaklı giderler	8
				Devlet hastanelerinin bazı ameliyatları yapmaması ve özel hastanelerinde ameliyat için fazla ücret talepleri	2
	Genel İhtiyaç Giderlerinin Oluşturduğu Etki	8	21	Çocuğun kişisel ihtiyaçlarını karşılarken oluşan giderlerin fazlalığı	5
				Çocuğun sevdiği etkinlikleri yaparken ortaya çıkan giderlerin fazlalığı	5
				Oluşan giderleri karşılamaya çalışırken meydana gelen borçlanmalar	2

Tablo 6 incelendiğinde ebeveynlerde çocuğun gereksinimlerini karşılarken ekonomik nedenlere bağlı oluşan stres kaynakları temasında ebeveyn görüşlerinin analizi sonucunda; eğitim giderlerinin oluşturduğu etki, sağlık giderlerinin oluşturduğu etki ve genel ihtiyaç giderlerinin oluşturduğu etki olmak üzere 3 alt temanın ortaya çıktığı görülmektedir. Görüşme yapılan ebeveynlerin yarısına yakını(%42,1) eğitim giderlerinin oluşturduğu etkiyi stres kaynağı olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Ebeveynlerle yapılan görüşmelerden öne çıkan ebeveyn görüşleri aşağıda verilmiştir:

3.6.1 Evde Eğitim Veren Özel Eğitimci Ders Saati Ücretlerinin Pahalı Olması

“...ama şu bir gerçek ki konuşma ders ücretleri, terapi ücretleri ciddi anlamda yüksek. Yani ciddi anlamda eğitim için masraf gerektiren dersler var. Bunun için çok bir sorun yaşamıyoruz. Eğitim bize geri dönüşü tabi ki iyi oluyor ama kaygıda oluşturuyor ilerde nasıl olur?”

“...çocuğumu özel rehabilitasyon merkezlerine de götürmek istediğim zaman param yetersiz kalıyor. Bazı durumlarda çocuğuma özel ders aldırarak istediğim zamanlarda bunun ücretini karşılayamıyorum. Olumsuz etkisi oluyor.”

“ama eğitim konusunda maddi gücün ne kadarsa o kadar daha iyi eğitim alıyorsun. Daha fazla imkân sağlayamadığımızda stres oluşturuyor”

“ Ekonomik açıdan çok fazla sıkıntı yaşadığım dönemler oldu. Ben ve eşim çalıştığımız için birikim yapıp çocuğumuzun daha iyi eğitim alması için elimizden geleni yaptık. O zorlu süreçlerin üstesinden geldik, stres yaşadığımız zamanları bitirdik evet belki ama bazen yine sorunlar yaşıyoruz. Ama bir sene öncesine kadar acaba ona eğitim verebilecek miyiz acaba istediği her şeyi yapabilecek miyiz diye düşünmekten delirecek duruma geldiğim zamanlar oldu”

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerinde ebeveynlerin özel ders ücretlerinin fazla olmasını alt temaya ilişkin neden olarak vurguladıkları görülmektedir. Görüş bildiren bazı ebeveynler eğitim materyal ücretlerinin pahalı olmasını bazıları da eğitim kurumlarına ulaşım maliyetlerini alt temaya ilişkin neden olarak belirtmişlerdir. Görüşmelerden öne çıkan ebeveyn görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

3.6.2 Eğitim Materyallerinin Pahalı Olması

“Ekonomi çok önemli, yeterli olmuyor. Çok para gerekiyor. Ekonomik anlamda zorluk çektik. Çocuğum hep evde olduğu için kilo alıyordu. Kilo vermesi için yürüme bandı gerekiyordu ama fiyatı yüksek olunca alamadık o yüzden hep sil baştan oluyordu. Bizde stresli günler geçiyorduk.”

“Ekonomik durumum daha iyi olsa daha iyi eğitim alması için elimden geleni yaparım, çocuğuma daha iyi eğitim sağlayan öğretmen tutar, şu an alamadığım alınması gereken tüm araç gereci alırdım.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerinde eğitimde kullanılan materyal ücretlerinin pahalı görülmesi alt temaya ilişkin neden olarak vurgulanmıştır. Ayrıca görüşme yapılan ebeveynlerden ikisi eğitim kurumlarına ulaşım maliyetlerini neden olarak ifade etmişlerdir. Görüşmelerde öne çıkan ebeveyn görüşüne aşağıda yer verilmiştir:

3.6.3 Eğitim Kurumuna Ulaşım Maliyetleri

“Ekonomik durumun olmadığı zaman rahat değilsin. Maddi imkânlar kısıtlı olduğu için bir yerlere gitmek çok zor oluyor. Maddi durumum iyi olsaydı çocuğumun daha iyi bir eğitim alması için İstanbul'a, Ankara'ya, İzmir'e giderim yani büyük şehirlere giderim. Maddi durumumuz kısıtlı olduğu için gitme şansımız da yok gitsek bile 3-5 gün ya da maksimum 1 ay süre bitti. Ekonomik özgürlüğü kısıtlayıp gittin, gerisi yok. Bu yüzden bir anlamı olmuyor. Maddi imkanlar iyi olsaydı ya da olsa çocuğumun iyi bir rehabilitasyon merkezlerinden yararlanması için giderdim. Yaşantımıza orda devam ederdik ama maalesef yok.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşünde eğitim kurumlarına ulaşmada karşılaşılan ekonomik güçlükler alt temaya ilişkin neden olarak vurgulanmaktadır. Ayrıca görüşme yapılan ebeveynlerin yarısına yakını(39,4) sağlık giderlerinin oluşturduğu etkiyi stres kaynağı olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Görüşmelerden öne çıkan ebeveyn görüşleri aşağıda bulunmaktadır:

3.6.4 İlaçlara Ödenen Ücretlerin Fazla Olması

“Ekonomik durumun güçlüğü çocuğumun sağlığı üzerinde önemli bir etken olduğunu düşünüyorum. Hastaneye gitme, ilaç alma ve diğer ihtiyaçlarını gidermede ekonomik duruma bağlıdır ekonomik durumun güçlüğü bizi çoğu zaman strese sokmaktadır.”

“...devletin karşıladığı bir kısım ilaçlar var, bir kısmını da karşılamıyor. Bunlar pahalı ilaçlar her zaman gücümüz olmuyor ki alalım. Alamadığımız zaman kötü oluyoruz...”

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerinde çocuklarının kullandığı ilaçların fiyatlarının fazla karşılanması alt temaya ilişkin neden olarak vurgulanmaktadır. Görüşme yapılan bazı ebeveynlerde sık sık hastaneye gitmekten kaynaklı giderleri neden olarak bildirmişlerdir. Aşağıda öne çıkan ebeveyn görüşleri bulunmaktadır:

3.6.5 Sık Sık Hastaneye Gitmekten Kaynaklı Giderler

“Ekonomik durumumuz belli, bir aylık var sadece onunla geçinmeye çalışıyoruz. Çocuğa ne kadar baksak da çok çabuk hasta oluyor sürekli hastaneye götürüyoruz bu yüzden zorlanıyoruz tabi”

“Eşim geliri normal bir memur olarak görev yapıyor ve oğlum dışında 2 çocuğumuz daha var. Her ne kadar eşimin maaşının bir kısmını oğlumun tedavileri için ayırsak da artı bir gelir kaynağımızın olmaması bizi birçok kez zora soktu ve bazen de bazı tedavilerden geri kalmak zorunda kaldık.”

Yukarıda bulunan ebeveyn görüşlerinde çocuklarının hastane ihtiyaçlarının sık olması alt temaya ilişkin neden olarak bildirilmiştir. Görüşme yapılan iki ebeveyn de devlet hastanelerinin bazı ameliyatları yapmaması ve özel hastanelerinde ameliyat için fazla ücret taleplerini neden olarak ifade etmişlerdir. Öne çıkan ebeveyn görüşüne aşağıda yer verilmiştir:

3.6.6 Devlet Hastanelerinin Bazı Ameliyatları Yapmaması Ve Özel Hastanelerinde Ameliyat İçin Fazla Ücret Talepleri

“Çocuğumun ameliyatını devlet hastanesinde yapmamışlardı bizde mecburen özele götürdük, istedikleri ücret bizi çok zorladı, borçlandık ama yaptırdık sonuçta.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşünde özel hastanelerin ameliyat için fazla ücret istemelerini alt temaya ilişkin sebep olarak vurguladığı görülmektedir. Görüşme yapılan ebeveynler ayrıca çocuklarının genel ihtiyaçlarını karşılarken karşılaştıkları ekonomik sorunları stres kaynağı olarak bildirmişlerdir. Görüşmelerden öne çıkan ebeveyn görüşlerine aşağıda yer verilmiştir:

3.6.7 Çocuğun Kişisel İhtiyaçlarını Karşılarken Oluşan Giderlerin Fazlalığı

“Ekonomik durum tabi ki bir sorun. Çünkü bazen geliyor onun ihtiyacı olan bir şeyi ekonomik durum iyi olmadığı için alamıyoruz. Bu yüzden bu da çok sıkıntı. Tabi bunun için de elimizden geldiğince dikkat etmeye çalışıyoruz. Eğer çok ihtiyaç olursa almaya çalışıyoruz, Eğitimi, bakımı normal şartlarda ki ihtiyaçları için ekonomik sıkıntı başlıca bir streştir.”

“...giyim barınma açısından da bazı zorluklar çekiyoruz bazı stresler yaşayabiliyoruz.”

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerinde çocuklarının kişisel ihtiyaçlarını karşılarken oluşan giderlerin fazla olması alt temaya ilişkin neden olarak belirtilmiştir. Ayrıca bazı ebeveynlerde çocuğunun sevdiği etkinlikleri yaparken ortaya çıkan giderlerin fazlalığını neden olarak ifade etmişlerdir. Görüşmelerden öne çıkan ebeveyn görüşleri aşağıda bulunmaktadır:

3.6.8 Çocuğun Sevdiği Etkinlikleri Yaparken Ortaya Çıkan Giderlerin Fazlalığı

“1 aylık maaşımı verip kızıma hoparlör aldım. Çünkü müzik dinlemeyi çok sever ve daha birçok şeyi...”

“Ekonomik durumum yeterli olmadığından oğlumun birçok ihtiyacını karşılayamıyorum bunun için çok üzülüyorum”

3.6.9 Oluşan Giderleri Karşılamaya Çalışırken Meydana Gelen Borçlanmalar

Yukarıdaki ebeveyn görüşlerinde çocuğunun sevdiği etkinlikleri yaparken ortaya çıkan ihtiyaçların fazla gider oluşturmasını alt temaya ilişkin neden olarak vurgulanmaktadır. Görüşme yapılan ebeveynlerin ikisi de oluşan giderleri karşılamaya çalışırken meydana gelen borçlanmaları neden olarak bildirmişlerdir. Öne çıkan ebeveyn görüşüne aşağıda yer verilmiştir:

“Eşim inşaatçı 4 çocuk birde biz toplam 6 kişiyiz ailede. Aldığı maaş aylık 3000 tl. İlgilenebildiği yere kadar ilgileniyor. Sonrasında borçlanıyor. Eşimi zorda bırakmak istemediğim için bazen çocuğumun ihtiyaçlarını kısıtlıyorum. Bu da beni üzüyor.”

4. TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarına ilişkin başlıca stres kaynaklarını belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada stres kaynakları “özel gereksinimli çocuğa bakış açılarının ebeveynlerde stres kaynağı olarak

görülmesi”, “çocuğun aldığı eğitime ve eğitim ortamlarına ilişkin stres kaynakları”, “ebeveynlerde çocuğun gelecek yaşamına dair stres kaynakları”, “çocuğun özel gereksinimli oluşunun ebeveynlerin sosyal yaşamlarına etkisinin oluşturduğu stres kaynakları”, “ebeveynlerde çocuğun eğitime destek sürecinde oluşan stres kaynakları”, “çocuğun gereksinimlerini karşılarken ekonomik nedenlere bağlı oluşan stres kaynakları” olmak üzere altı tema altında gruplandırılmıştır. Her temaya ilişkin tartışma ve sonuç aşağıda sırayla sunulmuştur.

4.1 Özel Gereksinimli Çocuğa Bakış Açılarının Ebeveynlerde Stres Kaynağı Olarak Görülmesine İlişkin Tartışma ve Sonuç

Bu temada toplumun çocuklarına bakışlarının ebeveynler için stres kaynağı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç alan yazındaki benzer çalışmalarla örtüşmektedir. Bilal ve Dağ' ın (2005) eğitilebilir zihinsel engelli olan ve olmayan çocukların annelerinde stres durumu karşılaştırılmalarının bulunduğu çalışmalarında engelli çocuğa karşı toplumun tutum ve davranışlarının ebeveynlerdeki stresi arttırdığı bildirilmiştir. Benzer şekilde Küçükler (2001), gelişimsel gerilik yaşayan çocuğa sahip ebeveynlerin stres düzeylerine erken eğitimin etkisi üzerine yaptığı çalışmada toplumun engelli olan bireye karşı tutumunun ebeveynlerdeki stres üzerinde etkili olduğunu vurgulamıştır. Bu durumda özel gereksinimli çocuğuna karşı olumsuz toplumsal tutumun ve bakışın ebeveynlerde stres kaynağı oluşturduğu söylenebilir. Görüşme yapılan ebeveynler bu durumun; toplumun kabullenmemesi, çocuğun hor(anormal) görülmesi, çocuğa acınarak bakılması, çocuktaki farklılığın dikkat çekmesi ve çocuğun özel gereksinimli olmasının nedeni olarak ailenin görülmesi sebeplerinden kaynaklandığını belirttikleri belirlenmiştir. Yapılan araştırmalar aileler çocuklarının toplum tarafından kabul görmediklerini düşündüklerini (Güngör, 2008) ve özel gereksinimi olan bireylerin toplumsal kabul sorunu yaşadıklarını (Aktan ve diğerleri, 2019; Fırat & Koyuncu,2019) bildirmişlerdir. Ayrıca Akkök ve arkadaşları (1992) tarafından yapılan çalışmada çocuğun özel gereksinimli oluşunun sebebi olarak eşlerden birinin görülmesinin stresi artırıcı faktör olarak bildirilmiştir. Dolayısıyla özel gereksinimli çocuklarının karşı hor(anormal) görülmesi, çocuktaki farklılıkların dikkat çekmesi ebeveyn stres kaynağının önemli nedenleri olarak görülebilir.

Bu çalışmada ebeveynlerde bireysel bakışların stres kaynağı olarak algılandığı belirlenmiştir. Görüşme yapılan ebeveynler bu duruma, çocuğun bakışlardan olumsuz etkilenmesi, çocuğa korku faktörü olarak bakılması, çocukla alay edilmesi ve çocuğun gereksiniminin tabirinin kötü olmasını neden olarak belirttikleri belirlenmiştir. Diken ve Sucuoğlu (1999) tarafından zihinsel engelli olan çocuklar üzerine yapılan araştırmada engelli olan çocuğa ön yargılı yaklaşımların, çocukların buldukları ortamdaki diğer insanlara zarar verme düşüncelerinin özel gereksinimli çocukla aynı ortamı paylaşmaktan çekilmelerin sebebi olarak öğretmenlerin zihinsel engelli olan çocuklar hakkındaki bilgi eksiklikleri olarak belirtilmiştir. Özel gereksinimi olan çocukların kaynaştırma eğitimindeki sınıf arkadaşları tarafından istenmedikleri, ön yargılı yaklaşımları, aynı sınıfta olmaktan memnun olmadıklarını vurgulamaları bildirilmiştir (Civelek, 1990; Eripek, 2004). Dolayısıyla ebeveynler tarafından, özel gereksinimli çocuklarının bu yaklaşım ve bakışlardan etkilenmelerini düşünmeleri, çocukla alay edilmesi, çocuğa korku faktörü olarak bakılmasını stres kaynağı olarak görmelerinin önemli nedenleri olarak değerlendirilebilir.

4.2 Çocuğun Aldığı Eğitime ve Eğitim Ortamlarına İlişkin Stres Kaynaklarına İlişkin Tartışma ve Sonuç

Bu temada özel gereksinimli çocuğunun aldığı özel eğitim hizmetlerine ilişkin ebeveynlerde stres kaynağı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Görüşme yapılan ebeveynlerin buna neden olarak; çocuğun özel gereksinim duyduğu alan üzerine yapılan eğitimlerin yetersiz olmasını, eğitim personelinin ilgisiz olmasını, eğitim faaliyetlerine ailenin katılamamasını ve özel eğitim kurumlarına ulaşımın güç olmasını belirttikleri, haftalık eğitim sürelerinin az olmasını belirttikleri saptanmıştır. Alan yazında bu yönde yapılan çalışmalar oldukça azdır. Altinkurt (2008) tarafından yapılan çalışmada eğitim personellerinin özel gereksinimli bireyler hakkında sahip olması gereken bilgi ve donanıma sahip olmamasına bağlı olarak, özel gereksinimli öğrenciye gerekli ilgi ve hassasiyeti gösterememelerini özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin yaşadıkları sorunlar içerisinde belirtmektedir. Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin ulaşım servislerini sağladıkları bilinen bir durumdur. Ailelerin de merkezde yapılan eğitimlere katılmaları merkez yöneticileri ve eğitim personeli tarafından istenen bir durumdur. Dolayısıyla eğitim personellerinin ilgisiz görülmesi, yapılan eğitimlerin çocuğun gereksinim duyduğu alan üzerinde yetersiz görülmesi ve haftalık çocuğun özel eğitim ders sayısının az görülmesi bu temanın ebeveynlerde stres kaynağı olarak görülmesinin önemli nedenleri olarak görülebilir.

Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğun aldığı normal eğitime ilişkin ebeveynlerde stres kaynağı olduğu sonucuna varılmıştır. Ebeveynlerle yapılan görüşmelerde bunun sebepleri olarak; eğitim personelinin beklenen ilginin görülmemesi, engeli olan öğrenci için okulun fiziksel durumlarının güvensiz görülmesi, kaynaştırma sınıfındaki öğrencilerin çocuğa farklılığını hissettirmesi, şiddet ve taciz haberlerinin olması, eğitim kurumlarının denetlemelerinin yetersiz görülmesinin belirtildiği saptanmıştır. Alan yazında bulunan çalışmalar (Civelek, 1990; Fırat & Koyuncu, 2019; İcüyüz, 2016; Saraç & Çolak, 2012; Sığırtmaç Dikici ve diğerleri, 2011) okullarda fiziksel eksikliklerinin bulunduğu, imkânların yetersizliğine, öğretmenlerin özel gereksinimli çocuklar ile ilgili bilgi ve deneyim eksikliklerine, kaynaştırma sınıfında bulunan öğrencilerin genelde özel gereksinimi olan öğrenciyi kabullenmediklerine yer verilmiştir. Dolayısıyla kaynaştırma eğitimi alan özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynler için okulların fiziksel durumlarının güvensiz görülmesi, eğitim personellerinin yetersiz ilgisi, okulların denetim eksiklikleri, özel gereksinimli çocuğa farklılığının hissettirilmesi, okulda şiddet ve taciz haberlerinin olması stres kaynağı olarak görülmesine neden olarak görülebilir.

4.3 Ebeveynlerde Çocuğun Gelecek Yaşamına Dair Stres Kaynaklarına İlişkin Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada ebeveynlerde özel gereksinimli çocuklarının gelecekte bağımsız yaşamlarına ilişkin stres kaynakları bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ebeveynler yapılan görüşmelerde buna neden olarak; çocuklarının bağımsız bir hayat yaşamayacağı düşüncelerinin olmasını, çocuğa sunulan aile desteğinin çocuğun gelecek yaşamında işe yararlılığıyla ilgili endişelerinin olmasını ve çocuğun kendini ifade edemeyişini belirttikleri saptanmıştır. Alan yazına bakıldığında özellikle engel durumlarının ağır düzeyde olduğu çocuklar büyüdükçe, ebeveynlerin oluşan ihtiyaçları giderirken karşılaştıkları zorlukların da arttığı bildirilmiştir (Kaya & Yöndem, 2020). Bu duruma bağlı olarak ebeveynlerde sürekli olarak sorumlulukları altında bulunan çocuklarının gereksinimlerinin zamanın ilerlemesine bağlı olarak zorlaşan durumuna adapte olabilmek için kendi yaşamlarından feragat ederek, fedakârlık yaptıkları gözlenebilmektedir (Kullu, 2008; Uğuz ve diğerleri, 2004). Dolayısıyla çocuklarının bağımsızlaşamayacağını düşünen ebeveynler sürekli olarak artacak sorumlulukları sebebiyle olumsuz düşüncelere sahip olabilmektedirler. Ebeveynler tarafından çocuğuna sunulan destek eğitimlerin çocukta beklenen düzeyde ilerlemeleri getirmemesi, ebeveynlerde verilen desteklerin işe yararlılığını sorgulamalarına sebep olabilmektedir. Bu sorgulamayı ortaya çıkaran şey olumsuz bir durum olduğundan ebeveynler çocuklarının bağımsızlaşabilirliğini de sorgulama noktasına vararak durumu stres kaynağı olarak algılayabilmektedirler. Yine çocuğunun kendisini ifade edemeyişini her ebeveyn tarafından doğal olarak stres kaynağı görülebilmektedir. Sonuç olarak; ebeveynlerde çocuklarının gelecekte bağımsız bir yaşam sürdürebilmesine ilişkin stres kaynağına, çocuğun gelecekte de bağımsızlaşamayacağı düşünceleri, aile desteklerinin işe yararlılığının sorgulanması ve çocuklarının kendini ifade edememesi neden olarak görülebilir.

Çalışmada ayrıca ebeveynlerde özel gereksinimli çocuklarının gelecek yaşamlarında karşılaşılabilecekleri güçlüklerle ilişkin stres kaynakları bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan görüşmelerde ebeveynlerin buna sebep olarak; çocukların ebeveynlerinin olmadığı bir gelecekte sahipsiz, desteksiz, bakımsız kalabileceğine ilişkin düşüncelerini ve toplumsal farkındalık düzeyinin düşük olması sebebiyle çocuklarının ezilebileceği düşüncelerini belirttikleri saptanmıştır. Alan yazına bakıldığında özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam sürelerinin yetmediği durumlar üzerinde ebeveynlerde oluşabilecek duygu durumlarına ilişkin bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışma da ebeveynlerin çocuklarının bakımını ömürlerinin sonuna kadar üstlenecekleri ancak sonrası hakkında da ebeveynlerin stres kaynağı bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca alan yazında özel gereksinimli bireye karşı toplum tutumlarının ebeveynlerdeki stresi arttırdığına dair çalışmalar bulunmaktadır (Bilal & Dağ, 2005; Çürük, 2008; Küçüker, 2001). Dolayısıyla özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerdeki çocuklarının gelecekte karşılaşılabileceği güçlüklerle ilişkin stres kaynakları için ebeveynlerin olmadığı bir gelecek düşüncesi ve toplumun özel gereksinimli bireyler üzerindeki farkındalığının ebeveynler tarafından beklenen düzeyde olmaması neden olarak görülebilir.

4.4 Çocuğun Özel Gereksinimli Oluşunun Ebeveynlerin Sosyal Yaşamlarına Etkisinin Ebeveynlerde Oluşturduğu Stres Kaynaklarına İlişkin Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada çocuklarının özel gereksinim durumlarının ebeveynlerin sosyal aktivite planlamalarına etkisinin ebeveynlerde stres kaynağı oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan görüşmelerde ebeveynler kendilerine ayıracak zaman bulamamalarını, kendilerini bağımsız hissetmemelerini, yapacakları aktivite planlamalarını çocuklarına uygunluğuna göre yapmalarını ve çocuklarını emanet edebilecekleri kimsenin olmamasını neden olarak belirttikleri saptanmıştır. Alan yazına bakıldığında; Özsoy ve arkadaşları (2006) tarafından zihinsel engelli çocuğu olan ailelerin yaşadıkları güçlüklerin incelenmesi çalışmalarında ailelerin

sosyal desteğe ihtiyaç duydukları sonucu ortaya çıkarılmıştır. Kaytez ve arkadaşları (2015) tarafından yapılan çalışmada da engelli çocuğa sahip ebeveynlerin sosyal aktivitelere katılamamalarının onları toplumdan uzaklaştırdığını, yaşam doyum düzeylerini düşürdüğünü bunlardan ötürü de ebeveynlerde stres, depresyon gibi durumların ortaya çıkabildiğini belirtmişlerdir. Bu anlamda yapılan çalışmalar bu çalışmada ortaya çıkan sonucu desteklemektedirler. Dolayısıyla ebeveynlerin sosyal yaşamlarını etkileyen, çocuklarına göre gidilebilecek yerlerin belirlenmesi, çocuklarını bazen emanet edebilecekleri güvenilir ve istekli birilerinin olmaması ve ebeveynlerin kendileri için zaman bulamamaları stres kaynağı nedeni olarak görülebilir.

Çalışmada ayrıca ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarının ihtiyaçlarını karşılamaya çalışırken diğer sorumluluklarını yerine getiremediklerinden dolayı stres kaynaklarının ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır. Ebeveynlerin görüşmelerde bu duruma sebep olarak; sahip olunan diğer çocuklarına zaman ayıramama ve ilgilenememeyi, katılmaları gereken toplu törenlere katılamamalarını ve çalışılan işe adapte olamamalarını belirttikleri saptanmıştır. Karadağ' a (2009) göre ebeveynlere sağlanan sosyal destek ile ebeveynlerin umutsuzluk düzeyi arasında sosyal destek düzeyine bağlı olarak ters orantı bulunmaktadır. Yani sosyal destek düzeyi arttıkça umutsuzluk düzeyinin azaldığı, sosyal destek azaldıkça ebeveynlerin umutsuzluk düzeylerinin yükseldiği bildirilmiştir. Çetin (2018), yaptığı çalışmada ebeveynlere verilen sosyal destek arttıkça ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarına karşı olumlu tutumlarının arttığını vurgulamıştır. Yapılan çalışmalar özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin sosyal destek ihtiyaçlarının olduğunu ve bu ihtiyaçlarının karşılanmaması durumunun da ebeveynlerde oluşacak strese kaynak olabileceğini desteklemektedir.

4.5 Ebeveynlerde Çocuğun Eğitimine Destek Sürecinde Oluşan Stres Kaynaklarına İlişkin Tartışma ve Sonuç

Çalışmada özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin bir kısmının çocuklarının eğitim süreci hakkında bilgi eksikliğine dayalı olarak stres kaynakları bulunduğu sonucu çıkarılmıştır. Yapılan görüşmelerde ebeveynlerin bu duruma neden olarak çocuklarının eğitimine nasıl destek olacakları hakkında bilgi sahibi olmadıklarını ve eğitimlere katılmadıklarından dolayı süreci nasıl destekleyeceklerini bilmediklerini belirttikleri saptanmıştır. Özşenol ve arkadaşları (2003) ve Yazıcı ve Durmuşoğlu (2017) tarafından yapılan çalışmalarda özel gereksinimi olan çocuğa sahip bazı ebeveynlerin çocuklarının eğitim süreçlerine ilişkin bilgilendirilme ihtiyaçlarının olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu anlamda yapılan çalışmalar özel gereksinimli, çocuğa sahip bazı ebeveynlerin çocuklarının eğitim süreçleri hakkında bilgi eksikliklerinin olduğunu göstermektedir. Bu konu da bilgi eksikliği olduğunu düşünen ebeveynde de bu eksikliği giderene kadar çocuğunu doğru bir şekilde destekleyemediği düşüncesi oluşarak, stres oluşturabilir. Yapılan çalışmalar ortaya çıkan sonucu desteklemektedir. Dolayısıyla çocuklarının eğitim süreci hakkında ve eğitime aile desteği sunmak adına ebeveynlerin sahip olması gereken bilgiye sahip olmamaları ebeveynlerde bu anlamda oluşan strese neden olarak görülebilir.

Çalışmada ayrıca kendilerinin sundukları destekleri yetersiz görmelerine bağlı olarak bazı ebeveynlerde stres kaynağı bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ebeveynlerin verdikleri destek ne kadar fazla olsa da yine de yeterli görmediklerini bu duruma sebep olarak bildirdikleri saptanmıştır. Bu sonucu destekleyen ya da desteklemeyen bir çalışma bulunamamıştır.

4.6 Çocuğun Gereksinimlerini Karşılarken Ekonomik Nedenlere Bağlı Oluşan Stres Kaynaklarına İlişkin Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada ebeveynlerin özel gereksinimli çocuklarının eğitim giderlerine ilişkin stres kaynakları bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Görüşme yapılan ebeveynler buna sebep olarak; evde verilen özel eğitim ders ücretlerinin fazla olmasını, eğitim materyal ücretlerinin fazla olmasını ve eğitim kurumlarına ulaşımında oluşan maliyetleri belirttikleri saptanmıştır.

Çalışmada özel gereksinimli çocuklarının sağlık giderlerine ilişkin ebeveynlerde stres kaynağı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ebeveynlerin yapılan görüşmelerde buna sebep olarak; ilaçlara ödenen ücretlerin fazla olmasını, sık hastalanmalara bağlı olarak sık sık hastaneye gitmeye bağlı giderlerin fazla olmasını ve devlet hastanelerinde bazı ameliyatların olmamasını özel hastane maliyetlerinin de fazla olmasını vurguladıkları ortaya çıkarılmıştır.

Yapılan çalışmada ayrıca özel gereksinimi olan çocuğunun genel giderlerinin stres kaynağı olarak ebeveynlerde bulunduğu sonucuna varılmıştır. Görüşülen ebeveynlerin bu duruma sebep olarak; çocuklarının kişisel ihtiyaçlarını karşılarken oluşan giderlerin fazla olmasını, çocuğun sevdiği etkinlikleri yapması için gerekli araç-gereç giderlerinin fazla olmasını ve oluşan giderleri karşılamaya çalışırken oluşan

borçlanmaları belirttikleri saptanmıştır. Alan yazına bakıldığında; özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin sosyo ekonomik düzeylerinin düşük olmasının ebeveynler üzerinde olumsuz etkisinin olduğu (Kaytez ve diğerleri, 2015; Özşenol ve diğerleri, 2003; Girli ve diğerleri, 2000), eğitim, sağlık ve günlük bakım ihtiyaçlarının ilave ekonomik problemlere yol açtığı ve ebeveynler tarafından ‘bitmeyen stres’ olarak belirtildiği (Özkubat & Çakmak, 2017) bildirilmiştir. Ayrıca yapılan çalışmalar düşük sosyo ekonomik düzeye sahip özel gereksinimli çocuğu bulunan ailelerin yaşam kalitelerinin düşük olduğunu ve yoğun stres yaşadıklarını (Canarlan & Ahmetoğlu, 2015; Er, 2006; Güzeloğlu, 2019; Lundy, 2011), sosyo ekonomik düzeyi yüksek olan ailelerinde yaşam kalitelerinin yüksek olduğunu ve sosyal destek algılarının yüksek olduğunu vurgulamışlardır (Coşkun & Akkaş, 2009; Coşkun, 2013; Çetin, 2018).

Yapılan çalışmada özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin başlıca stres kaynakları ele alınmaktadır. Bu manada ortaya çıkan stres kaynaklarını azaltmak için özel gereksinimli çocuğu olmayan bireylere ve geniş çerçevede topluma özel gereksinimli bireylerle ilgili bilgilendirme faaliyetlerinin yaygınlaştırılması önerilebilir. Devletin zaten var olan sosyal ve ekonomik desteklerinin artırılması önerilebilir. Ayrıca özel gereksinimli bireye sahip özel gereksinimli olmayan kardeşlerin stres kaynakları üzerine araştırmaların yapılması önerilebilir. Kaynaştırma öğrencilerinin sosyal kabul düzeyleri konusunda araştırmaların yapılması önerilebilir.

Özetle, özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin birçok farklı duruma bağlı stres kaynaklarının olduğu söylenebilir. Bu stres kaynaklarının ortadan kaldırılmasına ilişkin toplumun farklı kesimlerinden bireylere ve kurumlara görevler düşmektedir. Bu alanda güncel problemleri yakalayabilmek adına akademik çalışmalara sürekli ihtiyaç olduğu söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Abidin, R. R., Brunner, J. F. (1995). Development of a parenting alliance inventory. *Journal of clinical child psychology*, 24(1), 31-40. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp2401_4
- Akkök, F., Aşkar, P., & Karancı, N. (1992). Özürlü bir çocuğa sahip anne-babalardaki stresin yordanması. *Özel Eğitim Dergisi*, 1(2), 8-12.
- Aksaz, N. K. (1990). Otistik çocukların ve öğretilebilir zihinsel özürlü çocukların anne babalarının kaygı düzeyleri. *Psikoloji Dergisi*, 7(25), 14-20.
- Aktan, O., Budak, Y., & Botabekovna, A. B. (2019). İlkokul Öğrencilerinin Kaynaştırma Öğrencilerine Yönelik Sosyal Kabul Düzeylerinin Belirlenmesi: Bir Karma Yöntem Çalışması. *Elementary Education Online*, 18(4).
- Almulla, A. A., Alanazi, A. S., & Khasawneh, M. A. S. (2023). The Relationship between Nutritional Intake and Mother's Education Level with the Nutritional Status of Children with Special Needs. *Journal for ReAttach Therapy and Developmental Diversities*, 6(8), 686-692
- Altınkurt, N. (2008). *Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri*, Doktora Tezi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Armstrong, D. (2020). *Power and partnership in education: Parents, children and special educational needs*. Routledge.
- Ataman, A. (2011). *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Atilas, J. T., Almodóvar, M., Chavarría Vargas, A., Dias, M. J., & Zúñiga León, I. M. (2021). International responses to COVID-19: Challenges faced by early childhood professionals. *European Early Childhood Education Research Journal*, 29(1), 66-78.
- Avşaroğlu, S., Akçeşme, F., & Müdürlüğü, K. İ. M. E. (2018). Özel gereksinimli çocuğu olan anne babaların iyimserlik ve stresle başa çıkma tutumları. *Gelecek Vizyonlar Dergisi*, 2(1), 1-11.
- Baltaş, A., ve Baltas, Z. (2012). *Stres ve Basa Çıkma Yolları*. 28. Basım Remzi Kitabevi
- Bardavit, M. (2007). *Kişilik Yapılarının - Stresi Değerlendirme, Stresle Başa Çıkma Yaklaşımları, Algılanan Stres ve İş Doyumu Üzerinde Olan Etkisinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Bilal, E., Dağ, İ. (2005). Eğitilebilir zihinsel engelli olan ve olmayan çocukların annelerinde stres, stresle başa çıkma ve kontrol odağının karşılaştırılması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 12(2), 56-68.
- Birkan, B. (2002). Erken özel eğitim hizmetleri. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, *Özel Eğitim Dergisi*, 2002, 3(2) s. 99-109

- Canarslan, H., ve Ahmetoğlu, E. (2015). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Yaşam Kalitesinin İncelenmesi. *Trakya University Journal of Social Science*, 17(1),13-31
- Cavkaytar, A. (1999). Zihin engellilere özbakım ve ev içi becerilerinin öğretiminde bir aile eğitimi programının etkililiği. *Özel Eğitim Dergisi*, 2 (3) 40-50
- Cavkaytar, A. (2010). *Özel eğitimde aile eğitimi ve rehberliği*. Maya Akademi.
- Cavkaytar, A. (2017). Özel gereksinimli çocuğu olan aileler. *Pegem Atıf İndeksi*, 63-81.
- Cin, A., ve Kılıç, M. (2017). Özürlü çocuğu olan anne babaların kaygı düzeylerini azaltmaya yönelik bir grup rehberliği uygulaması. *Pegem Atıf İndeksi*, 71-104.
- Civelek, A. H. (1990). *Eğitilebilir zihinsel özürlü çocukların sosyal kabul görmelerinde normal çocukların bilgilendirilmelerinin ve iki grubun resim-iş ile beden eğitimi derslerinde bütünleştirilmelerinin etkileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Coşkun, D. (2013). *Fiziksel Engelli Çocuğu Olan Ebeveynlerde Bakım Yükünün ve Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi* Yüksek lisans tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Coşkun, Y. ve Akkaş, G. (2009). Engelli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişki. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 10(1), 213-227.
- Cüceloğlu, D. (2000). *İnsan ve Davranışı*. 10. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Çetin, K. (2018). Engelli Çocuklara Sahip Ailelerin Çocuklarını Kabul-Reddi İle Sosyal Destek İlişkisinin Çeşitli Değişkenlerce Yordanması. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi (Adnan Menderes University Journal of Educational Sciences)*, 137-154.
- Çetingöz, D., Cepdibi, S., ve Doğru, S. S. Y. (2018). Yetersizliği Olan Çocuklar ve Ailelerinin Gereksinimleri s. IV. *Academic Research Congress*.
- Çolak, B., & Kahriman, I. (2023). Evaluation of family burden and quality of life of parents with children with disability. *The American Journal of Family Therapy*, 51(2), 113-133.
<https://doi.org/10.1080/01926187.2021.1941421>
- Çürük N. (2008) *Ankara İl Merkezindeki İş Okullarında 1. ve 4. Sınıfa Devam Eden Zihinsel Engelli Çocukların Annelerinin Kaygı ve Sosyal Destek Düzeylerinin Karşılaştıkları Problemlere Göre İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Dardas, L. A., Ahmad, M. M. (2014). Predictors of quality of life for fathers and mothers of children with autistic disorder. *Research in developmental disabilities*, 35(6), 1326-1333.
<https://doi.org/10.1016/j.ridd.2014.03.009>
- Daşbaşı, S. (2013). Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezlerinde Ailelere Yönelik Sosyal Hizmet Uygulaması: Bir Değerlendirme Araştırması. *Journal Of Society & Social Work*, 24(1).
- DeFrank, R. S., Ivancevich, J. M. (1998). Stress on the job: An executive update. *Academy of Management Perspectives*, 12(3), 55-66. <https://doi.org/10.5465/ame.1998.1109050>
- Diken, İ. H., & Sucuoğlu, B. (1999). Sınıfında zihin engelli çocuk bulunan ve bulunmayan sınıf öğretmenlerinin zihin engelli çocukların kaynaştırılmasına yönelik tutumlarının karşılaştırılması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 2(03), 25-39.
- Dyson, L. L. (1993). Responce to the Presence of a Child with Disabilities: Parental Stress and Family Functioning Over time. *American Journal on Mental Retardation*, 98 (2), 207-218.
- Er, M. (2006). Çocuk, hastalık, anne-babalar ve kardeşler. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 49(2), 155-168.
- Eripek, S. (2004). Türkiye'de Zihin Engelli Çocukların Kaynaşturmalarına İlişkin Olarak Yapılan Araştırmaların Gözden Geçirilmesi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 5 (2), 25-32
- Ersoy, Ö., ve Çürük, A. G. U. N. (2009). Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerde sosyal desteğin önemi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 17(17), 104-110.
- Fırat, S. (2016). Otistik çocukların anne-babalarının depresyon ve kaygı düzeyleri. *Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 41(3), 539-547. <https://doi.org/10.17826/cukmedj.237509>

- Firat, T., Koyuncu, İ. (2019). Lise öğrencilerinin özel gereksinimli bireylere yönelik sosyal kabul düzeyleri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39(1), 503-525. <https://doi.org/10.17152/gefad.431264>
- Floyd, F. J., Gallagher, E. M. (1997). Parental Stress, Care Demands, and Use of Support Services for School-Age Children with Disabilities and Behavior Problems. *Family Relations*. 46 (4), 359-372.
- Foglia, L. M., & Nielson, P. E. (2024). Biological, Chemical, and Radiological Exposures in Pregnancy. *Critical Care Obstetrics*, 1099-1108. <https://doi.org/10.1002/9781119820260.ch58>
- Friedrich, W. N., Wilturner, L. T., Cohen, D.S. (1985). Coping resources and parenting mentally retarded children. *American Journal on Mental Deficiency*. 90 (2), 130-139.
- Gadzella, B. M. (1991). Student-life Stress Inventory. Commerce, TX: Copyright.
- Gallagher, J. J., Beckman, P., Cross, A. H. (1983). Families of Handicapped Children: Sources of Stress and Its Amelioration. *Exceptional Children*, 50 (1), 10- 19.
- Girli, A., Yurdakul, A. Sarısoy, M., Özekes, M. (2000). “Zihinsel Engelli ve Otistik Çocukların Anne Babalarına Yönelik Grup Danışmanlığının Depresyon, Benlik Saygısı ve Tutumları Üzerine Etkisi.” *Saray Rehabilitasyon*. 6: 2–9.
- Güçlü, N. (2001). Stres yönetimi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(1), 91-109.
- Gülaldı, D. (2010). *Erken çocuklukta serebral palsi'li ve otistik çocuk annelerinin ebeveyn stres düzeylerinin yaşam doyumları ile ilişkisinin incelenmesi*, Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maltepe Üniversitesi.
- Güneysucu, J. (2010). *Eğitilebilir zihinsel engelli çocuğa sahip olan babaların sosyo-demografik değişkenlere göre stres düzeyleri ve stresle başa çıkma tarzlarının incelenmesi* Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maltepe Üniversitesi.
- Güngör, E. (2008). *Özel eğitime muhtaç çocukların anne ve babalarının psikolojik ilişki ihtiyaçları ile durumluk ve sürekli kaygı düzeyleri arasındaki ilişkiler* Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi.
- Güzeloğlu, B. (2019). *Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin eş destek ve aile yaşam kalitesinin umutsuzluk ve stres düzeyleri ile ilişkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- İçyüz, R. (2016). *İşitme kayıplı çocuğu kaynaştırmaya devam eden ebeveynlerin sorunlarının ve gereksinimlerinin belirlenmesi* Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi.
- İlhan, T. (2017). Özel Gereksinimli 3-6 Yaş Çocukların Ebeveynlerinin Stres Düzeyleri ile Roller Arasındaki İlişki. *Özel Eğitim Dergisi*, 18(3), 383-400. DOI:10.21565/ozelegitimdergisi.286786
- İşleyici, B. (2024). The Mediating Role of Psychological Resilience and Self-Compassion in the Relationship Between Perceived Parental Support and Social Media Addiction, Yüksek Lisans Tezi. MEF Üniversitesi.
- Hochman, Y., Shpigelman, C. N., Holler, R., & Werner, S. (2022). “Together in a pressure cooker”: Parenting children with disabilities during the COVID-19 lockdown. *Disability and Health Journal*, 15(3), 101273. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2022.101273>
- Jones, F., Bright, J., Clow, A. (2001). *Stress: Myth, theory and research*. Pearson Education.
- Karadağ, G. (2009). Engelli çocuğa sahip annelerin yaşadıkları güçlükler ile aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(4), 315-322.
- Karaman, E. (2018). *Özel eğitime ihtiyacı olan çocuğa sahip anne babaların psikolojik dayanıklılıklarının yordayıcısı olarak sosyal destek algısı ve benlik saygısının incelenmesi* Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Karasar, N. (2009). *Bilimsel Araştırma Yönetimi*. 19. Basım. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, M. O., Yöndem, Z. D.(2020) Otizmli Çocuğu Olan Annelerde Psikoeğitim Grup Programının Algılanan Stres Düzeyine Etkisi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 20-33.
- Kaytez, N., Durualp, E., Kadan, G. (2015). Engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin ve stres düzeylerinin incelenmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 197-214.
- Kırca, H. (2002). *Duygusal (Görme-İşitme) Özürlü Çocuğa Sahip Ailelerin Çocuklarının Özürlülerinden Etkilenme Durumlarının İncelenmesi*. Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi.

- Kinman, Gail/JONES, Fiona (2003); "Running Up The Down Escalator: Stressors and Strains in UK Academics", *Quality in Higher Education*, 9(1), 21-38. <https://doi.org/10.1080/13538320308162>
- Koçhan, A. (2019). *Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin stres düzeyi, stresle başa çıkma tarzları, hastalık yükü algıları ve bilgece farkındalık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Başkent Üniversitesi.
- Küçükler, S. (1997). *Bilgi Verici Psikolojik Danışmanlık Programının Zihinsel Özürlü Çocukların Kardeşlerinin Özürlü İlgili Bilgi Düzeylerine ve Özürlü Kardeşlerine Yönelik Tutumlarına Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Özel Eğitim ABD, Ankara, Ankara Üniversitesi
- Küçükler, S. (2001). Erken eğitimin gelişimsel geriliği olan çocukların anne-babalarının stres ve depresyon düzeyleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 3(1), 1-11.
- Küllü, Z. (2008). *Özürlü çocuğa sahip ebeveynlerde depresyon durumunun değerlendirilmesi* Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erciyes Üniversitesi.
- Lazarus, R. S., Folkman, S. (1984). *Stress, Appraisal, and Coping*, New York: Springer
- Lundy, H. F. (2011). Parental stress, socioeconomic status, satisfaction with services, and family quality of life among parents of children receiving special education services. Georgia State University, Atlanta, United States. Retrieved from: https://scholarworks.gsu.edu/cps_diss/64
- McGrath, J. G. (1976). Stress and Behavior in Organizations. *Handbook of industrial and organizational psychology*.11-65.
- MEB Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği 7 Temmuz 2018 Cumartesi Resmî Gazete Sayı: 30471
- Ndjapa-Ndamkou, C., Govender, L., Bhoora, S., & Chauke, L. (2023). The role of the placenta in perinatal asphyxia, neonatal encephalopathy, and neurodevelopmental outcome: A review. *African Journal of Reproductive Health*, 27(1), 107-118.
- Özbay, Y., ve Aydoğan, A. G. D. (2013). Aile Yılmazlığı: Bir Engele Rağmen Birlikte Güçlenen Aile. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 7(31), 129-146.
- Özkubat, S., Çakmak, A. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Stresle Başa Çıkma Yöntemlerinin İncelenmesi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 286-295.
- Özokçu, O., ve Canpolat, M. (2013). Grup Rehberliği Programının Zihinsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Annelerin Stres Düzeylerine Etkisi/The Effect Of A Group Guidance Program On The Stress Levels Of Mothers Who Have Children With Mental Disabled. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(24), 181-196.
- Özsoy, S. A., Özkahraman, A. G. Ş., ve Çallı, Y. H. F. (2006). Zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin yaşadıkları güçlüklerin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 9(9), 69-78.
- Özşenol, F., Işıkhana, V., Ünay, B., Aydın, H. İ., Akın, R., Gökçay, E. (2003). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 45(2), 156-164.
- Recepoğlu, S., & Recepoğlu, E. (2022). The Effect Of Stress On Individual And Social Life In A Global Age And Its Reflections On Education. *International Journal of Education Technology & Scientific Researches*, 7(17). <http://dx.doi.org/10.35826/ijetsar.435>
- Ren, J., Li, X., Chen, S., Chen, S., & Nie, Y. (2020). The influence of factors such as parenting stress and social support on the state anxiety in parents of special needs children during the COVID-19 epidemic. *Frontiers in psychology*, 11, 565393. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.565393>
- Saraç, T., Çolak, A. (2012). Kaynaştırma uygulamaları sürecinde ilköğretim sınıf öğretmenlerinin karşılaştıkları sorunlara ilişkin görüş ve önerileri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, Nisan 2012, ss.13-28.
- Sarı, H. Y. (2007). Zihinsel engelli çocuğu olan ailelerde aile yüklenmesi. Cumhuriyet Üniversitesi, *Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 11(2), 1-5.
- Sarıkaya, S. (2011). *Zihinsel engelli çocuğu olan ebeveynlerin stresle başa çıkma düzeylerinin ve yaşam doyumlarının incelenmesi* Doktora tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Selye, H. (1956). Stress and psychiatry. *American Journal of Psychiatry*, 113(5), 423-427.

- Sıgırtmaç Dikici, A., Hoş, G., Abbak, B. S. (2011). Okul öncesi öğretmenlerinin kaynaştırma eğitiminde yaşanan sorunlara yönelik kullandıkları çözüm yolları ve önerileri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(4), 205-223.
- Sivrikaya, T., ve Çıfci Tekinarslan, İ. (2013). Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerde stres, sosyal destek ve aile yükü. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi. *Özel Eğitim Dergisi*, 2013, 14(2) 17-29. https://doi.org/10.1501/Ozlegt_0000000182
- Şimşek Aybar, S. (2014). *Özel eğitim merkezinde tedavi edilen çocukların anne ve babalarında depresyon ve yaşam kalitesinin analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul Bilim Üniversitesi.
- Şimşek, H., ve Yıldırım, A. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tavil, Y. Z. (2005). *Davranış denetimi aile eğitim programının annelerin davranışsal işlem süreçlerini kazanmalarına etkisi (doğrudan öğretim yaklaşımı ile sunulan)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Tavil, Y. Z., ve Karasu, N. (2013). Aile Eğitim Çalışmaları: Bir Gözden Geçirme ve Meta-Analiz Örneği Parent Training Studies: A Review and Meta-Analysis. *Education*, 38(168).
- Tok, G. (2021). *Ebeveynleri boşanmış üniversite öğrencileri ile ebeveynleri boşanmamış üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri, bilişsel duygu düzenleme ve psikolojik dayanıklılık açısından karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Telef, B. B. (2013). Engelli çocuğa sahip ebeveynlerin öz-yeterliklerinin ve psikolojik belirtilerinin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 33-49.
- Turan, A. (2009). *Özel eğitim gerektiren çocukların problemleri, din aile tutum ve davranışları (otistik çocuklar örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Turnbull, A. P., Turnbull, H. R. (1990). *Families, professionals, and exceptionality: A special partnership*. Merrill Publishing Company.
- Uğuz, Ş., Toros F., İnanc, B.Y., Colakkadıoğlu, O. (2004). Zihinsel ve/veya bedensel engelli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinin belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 7, 42-47.
- Ulutaşdemir, N. (2007). Engelli çocukların eğitimi. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2(5), 119-130.
- Usmonovich, O. U. B., & Temirpulatovich, T. B. (2023). The influence of the presence of mentally ill children in the family on the psyche of parents. *Journal of education, ethics and value*, 2(8), 68-75.
- Varol, N. (1996). Aile eğitimi çalışmalarının planlanması. *Eğitim ve Bilim*, 31-37.
- Vuran, S (1997) *Zihin engelli çocuk annelerine Ödüllendirme ve eleştirmenin kazandırılmasında bilgilendirme, dönüt verme ve ödüllendirmenin etkililiği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi.
- Yazıcı, D. N., ve Durmuşoğlu, M. C. (2017). Özel Gereksinimli Çocuğu Olan Ailelerin Karşılaştığı Sorunlar Ve Beklentilerinin İncelenmesi. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), 657-681. <https://doi.org/10.19171/uefad.369222>
- Yılmaz, D. (2024). *Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Çalışanlarının Yaşam Kalitesi Ve Stresle Başa Çıkma Yöntemlerinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi.
- Yurtsever, H. (2009). *Kişilik Özelliklerinin Stres Düzeyine Etkisi ve Stresle Başa Çıkma Yolları: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Zucman, E. (1982). *Childhood Disability in the Family: Recognizing The Added Handicap*. New York: World Rehabilitation Fund, Inc. of Handicapped Research (ED), Washington, DC.